

Новий Літопис

THE NEW CHRONICLE

Ч. 12. Рік IV.

No. 12. Vol. IV.

Липень-вересень — 1964 — July-September

WINNIPEG, CANADA

НОВИЙ ЛІТОПИС

КВАРТАЛЬНИК СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ, НАУКИ І МИСТЕЦТВА

Видає: Видавничe Т-во „Новий Літопис“
РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ

Головний редактор д-р Юрій Мулик-Луцик

Передплата: на рік — \$3.00; окреме число 75 ш.

The NEW CHRONICLE

SOCIAL, SCIENTIFIC and ART QUARTERLY

Published by: The New Chronicle Publishing Society

Edited by EDITORIAL COMMITTEE

Editor-in-chief: Dr. G. Mulyk-Lucyk

Subscription: \$3.00 a year; 75c. single copy.

Address: THE NEW CHRONICLE,

P. O. Box 3525, Sta. "B",

Winnipeg 4, Man.

Ч. 12

Липень-вересень

Рік IV

ЗМІСТ:

	Стор.
Редакційна: ЗА ЖИВI НАМ'ЯТНИКИ	1
Д-р Юрій Мулик-Луцик: ШЕКСПІРСЬКЕ 400-ЛІТТЯ	9
Дипл. інж. Лев Биковський: МИХАЙЛО ОЛЕКСІЄВИЧ ВЕТУХІВ	12
Д-р В. Трембіцький: ДО ЧИТАННЯ УКРАЇНСЬКО-ГРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН	28
Проф. Василь Чапленко: СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ССР ЗА УРЯДУВАННЯ ХРУЩОВА	36
Проф. В. Іванис: СИМОН ПЕТЛЮРА ЯК ГРОМАДЯНИН, ПОЛІТИК І ДЕРЖАВНИЙ МУЖ	51
Проф. Дмитро Соловей: ВАСИЛЕНКО, МІЛЮКОВ І САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНИ	63
Дипл. інж. Лев Биковський: ЗВЕНИГОРОДСЬКА КОМЕРЦІЙНА ШКОЛА	72
ПОЖЕРТВИ НА РИДАВНИЧИЙ ФОНД	80

Обкладинка М. Битинського

Printed by Student Press-Ltd., 214 Dufferin Ave., Winnipeg 4, Man.

НОВИЙ ЛІТОПИС

Квартальник суспільного життя,
науки й мистецтва

The NEW CHRONICLE

Social, Scientific
and Art Quarterly

Authorized as Second Class Mail by the Post Office Department,
Ottawa, and for Payment of Postage in Cash.

Ч. 12. Рік IV. Липень-вересень 1964 No. 12. Vol. IV

РЕДАКЦІЯ

ЗА ЖИВІ ПАМ'ЯТНИКИ

З нагоди відкриття нової колегії св. Андрея
при Манітобському університеті

Колись було змагання м'язнів, а тепер є змагання інтелектів. Інтелект дійшов до свого повного владіння над силою тіла.

Колись українських піонерів у Канаді питали, скільки вони управили лісостепу під посів і скільки залізниці вони проложили. А тепер від їхніх дітей очікують духового вкладу в поступ Канади й людства — вкладу в ділянці науки й культури.

Манітобський прем'єр Даф Роблін, промовляючи на відкритті нової колегії св. Андрея при Манітобському університеті 4 липня ц. р., підкреслив, що ця колегія „має дати вклад у поступ Канади, в поступ людей і, розуміється, в поступ самих українців.”

Очевидно, щоб цінні плоди інтелекту хтось міг дати Канаді й людству, він найперше мусить ці плоди сам мати.

Для цього треба зробити строгу провірку цієї справи.

Перегляньмо листу імен світової слави учених-винахідників фізиків, хіміків, біологів, медиків і т. д., а також творців нової мислі — славних філософів, творців нових мистецьких напрямків — геніяльних мистців слова (писемників), тонів (композиторів), пензля (малярів), долота (різьбарів), що прозвучали б на ввесь світ своїм геніяльним новаторством, а також епохального значення теологів, що своею новою думкою витиснули б печать духа

свого на всі часи; або, врешті, навіть великих мільйонерів... Треба обчислити, скільки там знайдено українців, а точніше — осіб, які вважали б себе за українців.

Така статистика конче потрібна нам тепер, а зокрема в Канаді, де ми говоримо про плекання української науки й культури та домагаємося, щоб нашу культуру було допущено в склад культурної мозайки Канади. Так, ми цього домагаємося, але одночасно таки з нашого середовища по телевізії цього року прозвучало нарікання, що найбільшим клопотом українського театру в Вінніпезі є брак... українських драм вищого рівня!

„Колегія тепер стала належним пам'ятником українсько-канадським піонерам, які прибули сюди перед нами, і вона йде на зустріч сучасності — з метою будувати майбутнє”, сказав про цю нову колегію її перший ректор протопресвітер, д-р С. В. Савчук на відкриті цієї школи при університеті (4. 7. 1964).

Ці слова о. д-ра Савчука, сказані специфічно щодо колегії, можна узагальнити в відношенні до всього життя української спільноти, і поставити, як істотно важливу проблему.

Серед сучасних українців майже загально панує, так би мовити, „музейний світогляд”; вони живуть лише мимулим, говорять і пишуть переважно про минуле, ставлять пам'ятники постатям минулого, дивляться на світ крізь окуляри минулого, життя лише фізично поштовхує їх наперед, але очима вони обернені назад, ідуть у майбутнє назадгузь, плечима на зустріч будучині, і тому спотикаються, падають, блудять. Майбутнє і сучасне для них не існує, — вони штучно обкроїли час лише до одного з його аспектів, тобто до минулого.

Наши українсько-канадські піонери працювали фізично, — вони зробили, що лиши могли, як на стан освіти й суворих обставин життя в давнішій Канаді — щоб своїм нащадкам промостили шлях на духові вершини. За це піонерам належиться пам'ятник, але не мертвий пам'ятник, а живий — щоб той пам'ятник духовно рентувався.

Безперечно, о. д-р Савчук правильно сказав, що та-

ким пам'ятником є українська школа, а в даному випадкові — колегія св. Андрея: це живий пам'ятник, який духовно рентується, бо в ньому будуть навчатися й виховуватися по-українському нашадки наших піонерів.

Тут справа українського самозбереження в Канаді.

Але самозбереження має два аспекти: 1) можна зберегти себе, щоб животіти, як предмет, тобто лише як матеріал для інших, не-українських „сильних світу цього”, і 2) зберегти себе, щоб бути не предметом, а підметом — щоб серед сильних світу цього бути як рівні з рівними; щоб існувати не для виконування чужих наказів, а щоб ми самі могли диктувати.

Самозбереження в ролі предмета — це животіння, і така тваринна вегетація є самозбереженням на дуже коротку мету.

Ректор (президент) Манітобського університету, д-р Г. Г. Сандерсон у своїй промові на відкритті нової колегії св. Андрея, відмітивши ініціативну роль о. д-ра С. В. Савчука в заснуванні (1946 р.) колегії св. Андрея, між іншим сказав:

„Відколи я настав президентом цього університету, о. д-р Савчук відразу почав ділитися з мною своїми мріями, щоб цю колегію асоціювати з нашим університетом і піднести її на високий рівень. Тепер ці мрії частково вже здійснилися — втілилися в ці величаві мури нової колегії, асоційованої (1962) з нашим (Манітобським) університетом. А тепер черга на втілення в діло мрій щодо майбутнього змісту цієї колегії. І тут знову слово за українською спільнотою, щоб вона й надалі жертвувала фонди на колегію”.

Так мури нової колегії (її будинки поставлено продовж півтора року, і викінчено перед Різдвом 1963 р.) справді величаві — найкращі серед усіх колегій на площі Манітобського університету.

На черзі справа змісту колегії.

При колегії покищо існує лише православний богословський факультет. Але якщо там не буде теологічно-наукового, тобто дослідного, центра, що привабив би до

себе здібних одиниць, і з якого виходили б теологи-історики на міру Гефеле, теологи критики на міру сучасного о. д-ра Кюнга, теософи на міру Соловйова і т. д. — то це були б лише пастирські курси, — нехай і на високому рівні, але все ж „пастирські курси”.

Усі українські пресловуті богословські академії — як православні, так і греко-католицькі — завжди були лише пастирськими курсами вищого позему, нічим більше. Уся їхня „наукова” праця обмежувалася технічною роботою: видавання богослужбових книжок, підручників, і повторення сказаного та пересказаного, сліпим наслідуванням чужих богословських авторитетів.

Колегія св. Андрея, асоціюючись (1962 р.) з Манітобським університетом, формально зобов’язалася найдальше за десять років заснувати свій гуманістичний факультет (артс). Отже ще залишається 8 років — це крайній обов’язковий термін. Але за день чи й за рік факультет створити неможливо. Факультет, згідно з устійненою практикою, ступнево основується, аж до свого завершення продовж десятьох років. Отже підготову до його заснування треба почати тепер, і то негайно, бо два роки підготови вже й так пропали.

Про вимоги щодо позему гуманістичного факультету треба сказати це саме, що й у справі богословського факультету. Якщо він буде давати лише технічне знання, а при цьому не стане також і лабораторією інтелекту, з якої виходили б у світ нові, небуденні наукові ідеї його викладачів, що були б не лише фаховими професорами, але й непересічними ученими-дослідниками, то, й цей факультет у дійсності не матиме жодної нової місії, і тому соперництва інших колегій не витримає.

Вінцем гуманістичного факультету повинне бути українознавство учбове (фахово-вишкільне), виховне (ідеологічно-світоглядове) й наукове (дослідне), — українознавство як найширше (з усіх ділянок українства) і як найглибше також у відношенні до слов’янознавства і гуманістики взагалі, щоб колегія могла сказати, що вона є кузнею експертів у ланці україністики й слов’янського

світу взагалі — з його мовами, філософією, соціологією, історією, психологією, економікою, політикою, релігією і т. д. і т. п. Тоді колегія стане оригінальною. І не лише їй буде честь, що університет прийняв її у свою систему, але й університетові буде честь, що саме така колегія є в його системі.

Думаємо, що саме все це було тією „мрією” о. д-ра Савчука, про що згадав д-р Сандерсон.

Колегія св. Андрея послужила тут нам ілюстративним прикладом; але наша тут мета ширша — це справа українського академічного шкільництва взагалі. Ми ставимо до нього такі вимоги, які правдоподібно можуть зустрітися з безнадійним застереженням: мовляв, куди там нам братися аж так високо — „з мотикою на сонце”. Ото бо її наша біда... Римляни створили клич *ad astras* („до зір”), а наш народ створив філософію: „не поривайся з мотикою на сонце”, — і ця філософія й досі в нас покутує.

Якщо не станемо в рядах інтелектуально сильних, тобто духовно-творчих націй, то не будемо нацією — підметом, а далі будемо залишатися нацією-предметом, що наслідує чужих, живе позиченим розумом і є безвільним матеріалом у чужих руках.

У філософії Гегеля є такий принцип, що ті народи, які користуються чужими здобутками науки (великих винаходів) і великої культури, а самі таких здобутків не творять, не приносять користі людству, отже вони не заслуговують на свою державність, — вони мають бути лише погноєм для творчих націй. Тому що вони не творчі, то їх самими законами природи вони засуджені на знищення.

Це, що Гегель сказав відкрито, є в думках і всіх великих мужів світу, хоч не кожен хоче голосно це сказати. Тож не дурімо себе тим, що на всяких наших національних імпрезах той чи інший чужинецький великий дипломат при відслоненнях пам'ятника Шевченкові чи на інших оказіях словами „співчуває” нам, дуже „захищає” права українського народу в Україні на державницьку незалежність, бо йому треба голосів українських виборців в США чи в Канаді. Ми краще пам'ятаймо філософію Гегеля,

і менше наркотизуємося голосними імпрезами, погрозами, зворушеннями, сльозами й самохвальбою, а більше працюмо, і вправляймо свій характер так, щоб ми вже раз мали мужність дивитися правді в очі — завжди і всюди, а не ховати голову в пісок там, де „правда очі коле”.

Коли українсько-російська влада заборонила (законом Валуєва) українську мову в літературі й науці, то наш найбільший мовознавець О. О. Потебня огірчено заявив був, що якби українці були високо поставили свої школи й науковість та культуру, щоб вони мали світове значення, то на грунті цього українська мова здобула б була права горожанства у світі, і здобула б такі позиції внутрі й назовні, що царсько-російська влада не поважилася б заборонити її, — так, як ця влада не поважилася заборонити польську мову. Але українці, сказав Потебня, ніколи не дбали про високий рівень науки й культури, а зокрема свого шкільництва, — не дбали й тоді, коли мали свободу й багатьох людей... А без великої науки й культури українці не стали нацією, а залишилися „фольварною” спільнотою (етнографічною масою). А тепер „може вже й запізно”, розчаровано й з гірким докором сказав Потебня.

Ні, не запізно! Але крайня пора подивитися цій правді в очі, і негайно запобігти цьому, бо скоро наближається той час, що нарешті таки може бути запізно.

Ті народи, які колись існували, але нічого не зробили для свого самозбереження, щезли, і жодне чудо їх не врятувало.

Справді, українці дуже замало дбали про розвиток науки й культури, а зокрема — доброго академічного шкільництва. Чехи оснували свій перший університет (у Празі) 1348 р., поляки — 1440 р. (в Кракові), — і там досліджували та вивчали не лише теологію, гуманістику, але й астрономію, медицину і т. д., і з цих університетів виходили такі генії людства, як Коперник і ін. У нас 1570 р. постала перша, і то короткотривала, академічна школа — Острозька академія, але не університет, і ніяких важливих наукових та культурних здобутків вона не

дала, відзначившись серед слов'ян лише виданням першої повної Біблії церковно-слов'янською мовою.

Митр. Петро Могила 1627 р. перемінив монастирську школу в Києві в колегію — на модерний зразок, що згодом (1701 р.) була піднесена до ступеня академії, але не університету. Ця академія заслужилася продукцією освіченої верстви та видаванням богослужбових книжок, але... вона не стала творчим огнищем нових ідей у філософії, науці, мистецтві, теології.

На цілі століття українці відстали від поляків і чехів щодо ідеї основування університетів і науковости.

Виправдання? Причини? Напади татар? Литовців? Поляків? Коли українці зараз після першої світової війни у Львові, під польською забороною, потрапили створити свій тайний університет; коли гурток української еміграції в Празі після першої світової війни потрапив створити Український Вільний Університет і інші академічні школи, то всі „оправдання”, що українці, мовляв, „не могли” створити свої університети в Україні за княжих і гетьманських часів — це пускання тумана в очі. Просто не було належного зацікавлення науковою — „нащо тобі Іване, вчитися, коли ти й так дотепний!” — оце була наша філософія!

Коли ще раз повернутися до колегії св. Андрея, як до ілюстративного прикладу, то слід завважити, що на її відкритті були ректори (президенти, принципали) двох римо-католицьких колегій, англіканської й протестантської, — вони привітали колегію св. Андрея в сім'ї різновіроісповідних колегій у системі Манітобського університету. І власне тоді відбувся перший, так би мовити, „академічний діялог” православних українців з провідниками іншовіроісповідних колегій.

Що українці в той момент відчули — це брак представників від української греко-католицької та української протестантської колегій, — бо такі колегії не існують, — а чому? Шкода! Не безнадійно і часто несмачно пре-совою „полемікою”, не шляхом „політики”, а точніш — політиканства, а тільки на академічних вершинах можна

знайти можливість діялогу українців різних віроісповідань. Обмін працею в українських центрах при цих колегіях, обмін вислідами наукової праці в ділянці гуманістики й теології і т. д., — це була б позитивна платформа діялогу між ними.

Українським провідникам різних віроісповідань треба всім спільно дивитися на нас так, як дивляться чужинці; вони не звертають уваги на те, якого віроісповідання є даний українець чи група українців, а на всіх нас дивляться як українців.

При відкриті нової колегії св. Андрея не-українські представники говорили, що ця колегія — це здобуток українців і мало-хто з них додавав, що її збудували православні українці. Якщо б українські греко-католики й українські протестанти мали свої колегії, то чужинці й їх називали б здобутком українців, і це було б правильно, але за передумовою, що вони були б українськими не лише формою, але й змістом.

— — — O — — —

Юрій Мулик-Луцик

ШЕКСПІРІВСЬКЕ 400-ЛІТТЯ

Портрет Шекспіра*)

На цю фігуру зверни зір:
Ці добрі риси — це Шекспір;
Різьбар, життя щоб відтворити,
Природи опір смів ломити.

Якби різьбарське долотце
Так дух різьбило, як лице,
Природи силі вперекір, —
Це був найбільший архітвір!

Та сила людська є завбога, —
Їй духа різьбити не змога;
То ж, щоб Шекспірів дух піznати,
Вам твори слід його читати.

Бен Джонсон
(Переклав Юрій Мулик-Луцик)

Великий інкогніто

Велика більшість авторів своїми маленькими творами намагаються зробити свої імена великими, відомими, „бесмртними”. Вілліям Шекспір — навпаки: своїми великими творами не намагався зробити своє ім’я великим; навпаки, своє справжнє ім’я він так затаїв під псевдонімом „Вілліям Шекспір”, що світ і досі не знає, як він називався, і хто він був як людина.

Одні думають, що під псевдонімом „Вілліям Шекспір”

*) Вірш „Портрет Шекспіра” (Його заолосовок даний нами). Оце вперше появляється в перекладі на українську мову; його написав Шекспірів сучасник Бен Джонсон, як дедикацію до первого видання драм Шекспіра, що їх зібрали й опублікували 1623 року два Шекспірові друзі — Джон Гемінг і Генрі Кондел.

Бен Джонсон написав свого вірша (без заголовка) на тему портрета Шекспіра (точніше — це гравюра) роботи Мартина Дрешавта, який також був сучасником Шекспіра. Цей портрет уперше поміщене в першому виданні Шекспірових драм, — його поміщено в супроводі ось цього вірша Бена Джонсона.

виступав мислитель сер Френсис Бейкон; більшість же вважає, що це був письменник Христофор Марлов.

Цього року сповняється 400-ліття народин Шекспіра, а він і далі залишається інкогніто; і в цьому є щось символічне: нерозгаданість особи Шекспіра гармонізує з нерозгаданістю його думок.

„Читай його ще й ще раз, — і якіді він тобі таки не подобається, то це знак, що тобі загрожує небезпека незрозуміння його творів”, — так, між іншим, остерігали Гемінг і Кондел — перші впорядчики й видавці Шекспірових творів 1623 р. п.з. „Комедії, історії і трагедії п. Вілліама Шекспіра, видані згідно з правдивими, оригінальними копіями”.

Це своє остереження вони висловили в дедикації до свого (першого взагалі) видання творів Шекспіра. І справді, читачам і досі загрожує небезпека незрозуміння найважливіших мислів Шекспіра.

На вступі до першого видання творів Шекспіра поет Джонсон помістив не тільки того свого вірша, що ми заголовили його „Портрет Шекспіра”, — він помістив там ще й інші віршовані дедикації Шекспірові, і в одній з них він називає Шекспіра „душею віку”, тобто душою тієї доби, в якій жив Шекспір. Цей погляд Б. Джансона, однак, був заскромний, — бо ж значення Шекспірових творів вийшло поза межі його часів (перелом XVI-XVII ст. ст.), і пішло в грядучі віки.

Десь там на вершинах є та спільна точка, в якій перетинаються справжнє мистецтво, справжня філософія і справжня наука; усім їм є спільною одна прикмета: відкривання тих правд буття, що людство досі ще не знало їх.

Не є художньою така літературна творчість, яка не викриває таких вічних істин буття світу з його законами, про які досі ще ніхто не знав; не є мистцем слова той, хто не створив своєї власної оригінальної, ні від кого незалежної філософії, а є він лише послідовником чужих ідей, не ним створених, а тільки зодягнених ним у художню форму слова. Ідеї ж бо важливіші за форму вислову.

„Є на світі такі речі, що не снилося й філософам”, — сказав Шекспір, підзираючи очима свого духа ті тайни буття, що закриті від нас заслоною невідомості й неніжності. Туга за пізнанням і спізнанням отого таємного, невідомого, що знаходиться у вічності й безмежності, і прагнення визволитися із „Прокрустового ложа” людських обмеженностей, конвенансів, умовностей, незрячості, невігластва спонукало Шекспіра заявити на всі часи перед усім людством:

„У лушпині горіха я був би паном світу, але на світі мені тісно!” — і саме, мабуть, тут джерело поставленого ним його вічного питання: „Бути, чи не бути?”

Британці не зберегли в собі примітивного атавізму ідолопоклонства, яке в модерних часах виражається в формі людопоклонства — в містичному культі одиниці, бо це принижує гідність не лише тих, які обожають і кланяються, але й тих, кого обожають і кому кланяються.

Кожен великий творчий дух творить перш за все для себе самого, — бо він мусить висловити себе; але він, дозволяє й суспільству користуватися його плодами духа. Якщо суспільство не лише приймає (визнає) його ідеї, але й розуміє їх та практикує, то цього вже досить для вівшанування автора цих ідей.

У британців немає містичного культу Шекспіра, — вони не обожають його й не кланяються йому; у них зате є шекспірологія й ширше — шекспіріяна: вони, як і говориться цивілізованій нації, лише шанують його за те, що він розкрив їм деякі тайни світу на шляху до все дальнього пізнавання, отже й поступу інтелекту.

Пізнавання, вивчення — це одночасно й конечна критика. Думки Шекспіра можна приймати; хто вважає потрібним — може їх і критикувати, а британцям і на думку не приходить, що це може ображувало б генія Шекспіра та іхні національні святощі в його особі, бо він у них не є „священим табу”, отже, якраз завдяки цьому в британців створено можливість вивчати твори Шекспіра так, як вивчають фізику, математику і т. д., — вивчати *sine ira et studio*.

Примітивний народ сприйняв би істоту Шекспіра як модерного ідола, культом якого прислонив би Шекспірангія; такий народ таким чином для себе перекреслив би дійсну істоту й вартість Шекспіра, і так спрофанував би пам'ять про нього своїм поганським відношенням до його істоти. На щастя, Шекспір з'явився серед британців, а не деінде.

—о—

Лев Биковський

МИХАЙЛО ОЛЕКСІЄВИЧ ВЕТУХІВ (1902–1959)

(Закінчення)

ІІ.

Особисті спогади. Відомості про загальний хід життя й діяльність проф. д-ра М. Ветухова дозволюють собі доповнити моїми особистими споминами. Вони торкаються головно трьох відстаней часу:

Уперше я зустрівся з проф. М. Ветуховим у умовинах розвалу Німеччини. Було це навесні 1945 р. в с. Грос Обрінген під Ваймаром, у Тюрінгії. Професор приїхав в це село разом з родиною. Познайомилися, але він перевував недовго, і від'їхав, залишаючи дружину й доньку, з якими ми незабаром здружилися. Від знайомства з професором у мене не лишилось за той час якихсь тривкіших спогадів.

У друге довелось нам зустрітися вже після приходу американців у Німеччину — десь від осені 1945 р. до весни 1948 р. у м. Франкфурті н/Майном, Велика Гессія, та його околицях. Професор, як заступник голови ЦПУЕН, проживав на початку з родиною у Франкфурті, де ми й бачилися час до часу. Від весни 1946 р. по весну 1948 р. Ветухові перевували вже в таборі для втікачів (ДП) — Майнц-Кастелі, положеному по залізничному шляху Франкфурт-Вісбаден. Тут, у спільній кімнаті мешкали: проф. М. Ветухів (з Харкова) з дружиною (з Криму)

і доњкою; секретар франкфуртської філії ЦПУЕН — проф. Іван Крилов (з Полтави) з дружиною і доњкою; автор цих рядків (з Київщини); і шофер проф. Ветухова (з іногородніх на Кубані). Нас постійно відвідували численні гості з інших таборів: лікарі, письменники, науковці, громадсько-політичні і релігійні діячі й багато інших — просто приятелів. Пригадую собі, напр., такі прізвища, широко відомі тепер на еміграції, як: лікарка С. Парфанович (зо Львова), проф. д-р М. Міллер (з Донщини), пок. Іван Геращенко (з Харкова), Семен Чалишев (з Харкова), археолог Неоніла Кордиш-Головко (походженням з Києва) і багато інших, що мали особисті, наукові або громадські справи з мешканцями тієї соборної кімнати на мальовничому березі Рейну. Передовою в тій практичній соборності була родина Ветухових. Її виховний вплив промінював звітділя майже по всій американській займанщині Німеччини.

Проф. М. Ветухів урядував у Франкфурті, де мав друге помешкання. Приїздив до табору по неділях і святах. Ми мешкали разом майже два роки — аж до моого від'їзду в травні 1948 р. до ЗДА. За той час взаємно пізнали себе, зжилися й стали приятелями. Під час відвідин професора я відбував з ним інколи прогулки по околицях табору. Під час них було багато дечого обговорено, був обмін думками і взаємні поради... Покійний був свідомим українським патріотом, людиною високою й глибоко освіченою, з широким світоглядом. Уміло й передбачливо поєднував свою працю й знання для потреб хвилини, з оглядом на дальшу будучість нашої нації — держави... Я мав нагоду піznати на ділі одного з виявів передбачливості в ділянці науково-політичній. Професор, докладно обзнайомившись з напрямними й діяльністю українських Суходолового, Морського й океанічного інститутів (де я був у той час секретарем), що об'єднували понад 50 наукових і громадських чільніших діячів, не тільки не був здивований „фантастичністю“ цієї ідеології, але, навпаки, цілковито одобрив її, і став нам допомагати по лінії виявлення себе, тобто в науково-організаційній та видавничій

діяльності. Останні демографічні розвідки інститутів Об'єднаних Націй цілком оправдали його передбачення. Вислідом цієї співпраці інститутів з проф. М. Ветуховим було видання коштом Французької філії ЦПУЕН деяких публікацій із згаданих зазначених серій; далі, інститути продовж деякого часу стали отримувати, заходами проф. М. Ветухова, щомісячну допомогу грішми, потім папером і фарбами, що було на той час вельми цінним, і сприяло успішній діяльності цих установ.

Утрете наші шляхи схрестилися в ЗДА. Після свого приїзду з Каліфорнії до Нью-Йорку проф. М. Ветухів скоро зорганізував тут, як про це вже була мова, Відділ УВАН у ЗДА. Ця установа перейняла від попереднього Представництва УВАН у Нью-Йорку всі справи й матеріали, а головно збірки друків, що збиралися для неї. Представництво, виконавши свої завдання, перестало існувати. Його учасники стали членами американської УВАН. Крім цього, автор цих рядків, як секретар Представництва, став членом Управи УВАН у ЗДА і її початковим секретарем. Тут я мав честь працювати під головуванням проф. М. Ветухова від початку 1950 р. до осені 1954 р., тобто до моого від'їзду до Денверу, Колорадо. За ці 4 роки під його керівництвом я пройшов справжню практичну школу в науково-організаційних справах взагалі, а в українських особливо, на терені ЗДА й по всьому „вільному” світі.

У своїх споминах про проф. М. Ветухова проф. Д. Горняткевич зазначує, що для нього не існували якісь „протеговані” галузі науки. Кожна наукова група, а навіть вибрана тема в опрацьованні дослідника-спеціяліста, могла завжди числити на повну апробату з боку проф. М. Ветухова. Він постійно повторяв своїм співпрацівникам, що головною його ціллю є вивести українську науку на світову арену, і змагав до цього послідовно. Інтересувався всіма ділянками знання, починаючи від своєї улюбленої спеціальності-генетики, а кінчаючи на економіці, літературі, мистецтві, археології та правно-державних проблемах... (17).

Тому проф. М. Ветухів, так як і в попередньому періоді нашої співпраці, цілком ішов на руку стремлінням поодиноких членів УВАН і їх групам, а в даному разі згуртованим у Секції Книгознавства при УВАН, головою якої був дир. В. Дорошенко, а автор цих рядків — секретарем. Як тільки настала можливість, була започаткована, поруч англійської, також і українська серія видавництв, зокрема видавання „Наукових Збірників УВАН”. Перший том був виданий на пошану пок. проф. Дмитра Дорошенка — загального змісту (Нью Йорк 1952, 8⁰, 160 стор., з ілюстраціями). Далі збірники мали бути тематовими, і відображати, по черзі, діяльність поодиноких секцій УВАН. Секція Книгознавства запропонувала розпочати цю тематову серію виданням збірника, вступного характеру, присвяченого „науці про книжку”, тому що це торкається діяльності всіх секцій УВАН. Ця думка знайшла зрозуміння у голови УВАН, і другий том „Наукового Збірника” був присвячений книгознавству (Нью-Йорк 1953, 8⁰ 198 стор., з ілюстраціями).

Так само сталося з організуванням при УВАН „Чорноморської Комісії”. Заснований ще в Европі „Науково-Дослідчий Інститут Чорноморської України” з різних причин на терені ЗДА перестав існувати. Але відчувався брак того роду установи. Група колишніх членів Інституту запропонувала зорганізувати при УВАН-і відповідну Комісію, в якій можна було продовжувати науково-дослідчу працю, розпочату в Українському Чорноморському Інституті. Проф. М. Ветухів, зорієнтований ще з Німеччини в цій проблемі, погодився, і така Комісія при УВАН під керівництвом проф. д-ра Олександра Оглоблина була заснована.

Того роду зичливе ставлення проф. М. Ветухова до задумів і починів членів УВАН надзвичайно сприяло успішності їх наукової праці.

Узагальнюючи свої особисті спомини про проф. М. Ветухова, дозволяю собі висловити на цьому місці Йому глибоку пошану й подяку за зичливе й приятельське ставлення до мене. Одночасно пишаюся тим, що я був не

тільки співробітником проф. М. Ветухова, але його учнем, і то не тільки в науково-організаційних справах, але й в багатьох інших ділянках суспільних взаємовідносин.

Тількищо зреферовані фактові відомості про життя й діяльність проф. М. Ветухова, зладжені, мірою можливості в хронологічному порядку, слід завершити, на мою думку, узагальнюючими відомостями про нього, як людину, ученого й громадянина, з представленням того значення, яке має ця постать для українства.

Говорячи про М. Ветухова, як про людину, не будемо розпорощуватися, а звернемо увагу тут, через брак місця, тільки на те, що його головно характеризує. Про це влучно висловилися в пресі чільні представники українства на еміграції, друзі й співробітники Покійного.

„Мало замітний, на перший погляд”, каже д-р Ол. Домбровський, „Михайло Олексієвич відзначався непересічними рисами характеру. Був здібний, працьовитий і амбітний, при чому свої особисті амбіції умів поділити з громадським добром. Одною з маркантих рис характеру проф. М. Ветухова було те, що він являвся знаменитим актором на сцені як свого особистого, так і громадського життя. Умів пристосуватися до обставин і різних моментів життя у позитивному розумінні тих слів. Не належав до штывних людей, закостеніліх і прив'язаних невільничо до своїх життєвих роль, які їм накинула доля та до конвенціональних форм вегетації пересічного інтересента на еміграції”...(36).

„З Михайлом Олексієвичем”, каже д-р К. Паньківський, „зійшла з нашої громадської сцени, і то не тільки нашої громади в ЗДА, але й в цілому, велика індивідуальність, науковець непересічного формату, людина політично вироблена, що думала державними категоріями. Таких людей, на жаль, в нас мало”.

„Перед кількома роками”, продовжує д-р К. Паньківський, казав Михайло Олексієвич в одній із частих наших розмов: „Кожна повноцінна нація насамперед уміє шанувати вічність, розуміючи, що життя одного покоління є лише епізодом в довговічному житті нації. Але певні по-

дії, певні люди лишають свій вплив в історії нації". Яка велика правда криється в тих кількох словах! Як сильно й переконливо звучать вони сьогодні, коли нам приходиться їх застосовувати до нього самого. Так, життя одного покоління, тим більше життя одної людини є тільки епізодом в житті нації, але є люди, що лишають свій вплив, надають певному часові історії свою печать. До таких людей належав Михайло Олексіевич, як людина, як громадянин, як діяч науки, політики, як державник. Ми вже сьогодні відчуваємо, що світ, в якому ми живемо, стався із його відходом біdnішим, а з дня на день відчуватимемо щораз то більше, що його не стало. Як кожна активна людина, був він предметом публічного осуду й тихої зависті, хоч нікого не відсунув із його поста, а всі життєві позиції завдячував тільки своєму знанню і своїй праці та сам їх створював. Був людиною сповненої ініціативи, енергії, нових ідей і помислів, які часово випереджували загал нашого громадянства. Тому часто не знаходив зрозуміння для своєї праці, хоч не шукав успіхів, що були б тільки його особистими успіхами..."(16).

„Коли хочемо оцінити визначні прикмети й заслуги пок. Михайла Ветухова”, каже проф. Д. Горняткевич, „то найкращою характеристикою його був би вислів, що це була людина синтези і незвичайно широких горизонтів!

Один з найвидатніших українських учених нашої доби, зразковий організатор наукової акції, передовий політичний і громадський діяч, та великий християнин. Наскрізь рідкісна поява в нас. Професор Ветухів не був кабінетним ученим, що заглибується тільки при мікроскопі над анатомічними препаратами. Він досліджував життя у всіх його явищах, широко відкритими очима дивився на людину, як на досконалій Божій твір у злуці з цілою природою, та на духові цінності одиниці й всього загалу...”(17).

Говорячи про пок. проф. М. Ветухова, як ученого, слід зазначити, що він уже з дитинства був вихований в оранжерійній атмосфері науки, якою був просякнутий йо-

го родинний дім у Харкові. Обставини, що вже зреферовані вище, сприяли тому, що після закінчення вищих студій йому довелося працювати в ділянці чистої науки-природничих наук, зокрема генетики. Солідна підготовка і вроджені здібності сприяли поглибленню науково-дослідчої праці, вислідом якої були численні наукові розвідки, опубліковані в Україні й на Московщині, та докторат у царині природничих наук.

Проф. Ів. Розгін у своїй розвідці про проф. М. Ветухова, якого він знав від 1924 р., подає кілька загальних „зауважень”, як він каже, про м. Ветухова як науковця: „Михайло Олексіевич”, каже проф. Ів. Розгін, „усі тридцять років був таким самим, як і в останні дні свого життя — модерним дарвіністом і визнавцем класичної (формальної) генетики. Так само увесь той період цікавився громадським і політичним українським і міжнароднім життям, спокійно реагував на всілякі події, що відбувалися довкола нього. У своїх наукових зацікавленнях він був дуже різноманітний, але вся ця різноманітність укладалася в ділянку теоретичної генетики і практичного її застосування у с. господарстві, тобто в селекції с. г. тварин. Конкретно кажучи, він був теоретиком генетиком і практиком селекціонером. Для цього мав солідну підготовку, бо закінчив два вищі учбові заклади: університет і с. г. інститут. „Не знаю”, каже проф. Ів. Розгін, „у кого він вчився, у звичайному розумінні, що кожен вчений мусить мати „свого учителя”. Мені здається”, каже проф. Ів. Розгін, „що Михайло Олексіевич самотужки вибився на вершини наукової діяльності, тобто сам використовуючи досвід попередників, узявся за відповідальну справу ведення певних ділянок української науки: керування науковими установами, виховання молодих учених, творення наукових концепцій і реалізування їх у с. господарському виробництві. Не пригадую, щоб він колись говорив про своїх вчителів, зате дуже часто повторював, а в Європі навіть був виконав одну наукову теоретичну працю, яку доповідав у Біологічній Секції УВАН в Мюнхені в 1948 р. на тему: „До методології наукової діяльності українських

вчених". Він побудував цю розвідку виключно на науковій практиці В. Вернадського, М. Іванова, Н. Червінського, Павловського, Е. Богданова, Кулішова та інших українських вчених-фізіологів і зоотехніків. Тому висловлюю припущення", каже проф. Ів. Розгін, „що Михайло Олексієвич, освоївши досягнення попередників, узвівши їх за свою вихідну наукову базу, почав сам, без чужої допомоги їх продовжувати. Точніш кажучи, збагатившись тогодчасним знанням, сам, без чужої протекції, засяяв на вершинах української науки, став її діячем, творцем та організатором... я знав Михайла Олексієвича майже від студентських часів, і увесь той період він був однаково сподідний, всебічно освічений і ерудит у наукових проблемах..."(34).

Вийшовши з центральної України, проф. М. Ветухів скрізь по дорозі тримав зв'язок з науковими колами, як про це вже була мова, Львова, Відня, Франкфурту, і всюди швидко здобував собі признання й пошану, а тим самим забезпечував собі дальший поступ у своїх науково-дослідчих працях. Колумбійський університет у Нью-Йорку, де проф. М. Ветухів останньо провадив дослідчу роботу в галузі біології, зокрема генетики, делегував його, як це вже було згадано, на наукові з'їзди й конгреси до різних держав Європи й на Далекий Схід, на яких він виступав із новими здобутками в цій ділянці науки. Проф. М. Ветухів, працюючи в Колумбійському університеті, мав великі досягнення в наукових дослідах та опублікував також ряд наукових праць. Великий розголос у багатьох країнах світу дістал, зокрема, його теорія в царині генетики т. зв. „Ветухівс Брейкдавн".

У зв'язку зо смертю проф. д-ра М. Ветухова була зайдена, на скору руку, бібліографія його творів. Вона опублікована в „Бюллетені УВАН" ч. 20, за 1959. З неї поки що довідуємося про 115 опублікованих праць — у часі від 1924 р. до 1959 р. — мовами: українською, московською та англійською. Це, звичайно, є лише перша спроба огляду його праці, бо тих праць є значно більше. У цьому реєстрі вони поділені на такі групи: наукових — 90, науково-

во-популярних — 9, часописних статтів — 16, доповідей на міжнародніх з'їздах — 4, а інші не обхоплені цим показником (39).

Зустрічі на конгресах з найвизначнішими ученими світу давали змогу проф. М. Ветухову інформувати їх не лише про власні наукові осяги, але також і про українську справу.

Цілком натурально, що вислідом цієї невисипутої праці, наукових розвідок, відзначень та зв'язків у наукових колах було те, що проф. М. Ветухів був членом багатьох українських і чужоземних наукових товариств. З того, що знаємо, можемо перечислити слідуючі: був членом Всеукраїнської Академії С. Г. Наук, Харківського Наукового Товариства Всеукраїнської Академії Наук, дійсним членом Української Вільної Академії Наук, дійсним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в ЗДА, почесним членом Об'єднання Американсько-Українських Ветеринарних Лікарів, Членом Інституту Вивчення СССР в Мюнхені, членом Американського Об'єднання Натуралістів, Генетичного Товариства ЗДА, членом Товариства Студії Еволюції й інших науково-дослідчих організацій того роду. Підсумовуючи сказане про проф. М. Ветухова, як ученого, вважається, і то не тільки у вузько наукових колах, що він був одним з найвидатніших учасників українських учених у царині біології, зокрема генетики.

Для загальної характеристики проф. М. Ветухова, як громадянина, прийнятою в цій розвідці методою, вистачить згадати, що він був переконаним українським соборником — не на словах а на ділі, ідеологом державницького Центру і в усій своїй акції мав на увазі тільки добро України. В усій діяльності Михайла Олексієвича і в його вдачі було завжди щось лицарського і щось величньо-християнського. Коли не раз його противники виступали проти нього словом чи письмом, він мав для них тільки вибачливу усмішку, а на несправедливу критику лише жест здивування...

„Як п о л і т и к був проф. М. Ветухів”, каже д-р Ол. Домбровський, „гнучкий і вмів розрізняти тактику від

принципів. Не належав до людей, що попадають у чорний пессимізм, чи навпаки — у теляче захоплення, або таких, що пускають скоро фарбу. Був зрівноважений у словах, руках і міміці, ніколи на загал не вживав слова „ні”, що однаке не означало, що зі всім погоджувався. Його лице не зраджувало його думок. Коли розмовляв з людиною, якої не долюблював, не зраджувався ніколи своїм особистим наставленням. Треба було добре його знати, а крім того зробити докладну аналізу його слів і цілої поведінки та змобілізувати дослівно всі фібри людської інтуїції, щоб виловити моменти його суб'єктивного наставлення до даної справи, чи людини. Обсервуючи його за пульпітом під час його промов, за дискусійним столом, чи в приватному житті за заставленим столом у гостині та в інших моментах його життя, бачилося перед собою здібного політика, яких не так то багато в нас. Він умів бути незвичайнò ввічливим, але також і офіційним, коли вважав за відповідне, поважним і жартівливим, умів допасуватися до стола академічних дискусій та до товарицьких зустрічей у гостині. Був науковцем, політиком і практичною людиною сірих буднів життя...”(36).

„Як українець М. О. Ветухів записався”, каже далі д-р Ол. Домбровський, „позитивно в книгах битія нашої великої діяспори. Це була українська людина державницького маштабу, політик, який розумів прекрасно дві засадничі речі: знав, що національно-державницькі принципи і політична тактика — це дві окремі справи, з яких друга при своїй елястичності повинна все служити першим. Знав, що в політичних справах треба не раз заховати глибоко в серці як національні, так і особисті почуття та руководитися холодним розумом, маючи на увазі остаточну ціль. Розуміючи ті справи, Ветухів застосував їх з усією консеквенцією у своїй діяльності. Був в опозиції до барабанного й пустого гуррапатріотизму, дешевих, пропагандивних фаерверків та політичної романтики. Як позитивіст був переконаний, що лише справжнім знанням, витривалою, позитивною працею щоденного життя та повним посвяти зусиллям можна викувати Батьківщи-

ні кращу долю. Як реаліст визнавав концепцію не лише максимальної, але в потребі й мінімальної політики. Підставою його національно-політичного „вірую” був погляд, що біологічна тугість, духові сили й політичне вироблення народу з провідною верствою на чолі являються передумовинами остаточного втілення ідеї Соборної, Самостійної у живу дійсність. Коли є згадані варгости в народі, то знайдеться і порох у порохівницях” (36).

Належить тут піднести, в рамках громадянських притаманок проф. М. Ветухова, що він був глибоко в і руючою людиною, у всіх творах природи бачив Божу премудрість. Сам православний і практикуючий, респектував усі релігійні віровизнання. Приїхавши до Львова, він перш за все вибрався був на Святоюрську Гору, щоб висловити свою пошану Митрополитові Андреєві. Так само під час свого перебування в Італії проф. М. Ветухів вступив до Ватикану, де був на авдіенції в Папи Пія XII (біолога), виносячи з цієї зустрічі з головою Католицької Церкви якнайкращі враження (17).

У дальший мандрівці по Європі проф. М. Ветухів відвідав також і Афон, щоб там на місці приглянутися життю грецького православного чернецтва.

Так само толерантно ставився Покійний і до інших українських віроісповідань, напр., до Українського Євангельського Руху, запрошуючи до співпраці пок. пастора Василя Кузєва, суперінтендента Української Євангельської Церкви. Вислідом цього останній брав біжчу участь у праці УВАН. Те саме відноситься й до Руху Українських Адвентистів. Визначний представник цього релігійного руху д-р Олександер Домбровський став організатором Секції Античної Історії УВАН.

Підсумовуючи ці побіжні характеристики Покійного й кінчаючи інформації про його життя та діяльність, можемо стисло сказати словами пані Л. Дражевської, близької його співробітниці, що відійшов від нас: „Талановитий учений генетик: в 20-их рр. один з пionерів генетики і організаторів с. г. науки на Україні, а в 50-их рр. відомий всім генетикам світу автор нової теорії в галузі вивчен-

ня спадковости, учасник міжнародних з'їздів. З юнацьких років до смерти — віра в Україну і боротьба за неї. Релігійність і інтерес до церкви. Виключні організаційні здібності, надзвичайна енергія та ініціатива, добра воля, уміння розуміти людей і співпрацювати з найрізноманітнішими людьми. Життя М. Ветухова було таке творче, багате, мінливе, різноманітне і пройшло в таких складних умовах, що неймовірно тяжким буде завдання його біографа..." (33).

Михайло Ветухів якнаглибше розумів зміст і ціль життя. Бачив його лише в праці для найвищих ідеалів, і можна сказати, що сам винищив себе, не ощаджуючи ніколи своїх сил для добра справи. (17).

Значення. Вдумуючись у цей нарис про життя та діяльність проф. М. Ветухова з побіжними характеристиками його як людини, ученого й громадянина, відчуваємо, що відійшла від нас велика людина, визначний науковець і державний муж, втрату якого українство буде відчувати вельми болісно й довго... Парафразуючи його власний колишній вислів, можемо сказати, що „відійшла від нас визначна Українська Постать, що лишила свій вплив в історії нашої Нації..." (16).

Крім цього загального значення для українства, про що, зрештою, досить було подано матеріалів в цій розвідці, проф. М. Ветухів має епохальне значення для Української Вільної Академії Наук, зокрема в ЗДА. Історія УВАН у ЗДА так переплітається з життєписом проф. д-ра М. Ветухова, що годі їх розмежувати!... Він відновив і продовжив діяльність цієї високої наукової установи з європейського на американському терені, він був її внутрішнім двигуном, керівником і натхнеником до останнього часу. Свій блискучий розвиток і високий рівень УВАН у ЗДА завдячує проф. М. Ветухову. Ведення УВАН стало змістом його життя в останньому десятилітті. Він здавав собі справу з труднощів, які були на цьому шляху. Але з ідеалістичним задумом він поєднав реалістичний підхід до цього наукового підприємства. З незвичайно тяжких початків постала установа, що має вже сьогодні заслужену,

почесну карту в розвитку української науки. М. Ветухів від початку розумів, що для здійснення намічених завдань, необхідним є здобути грошові засоби, при чому на до помогу з боку українських кругів не дуже розраховував. Завдяки його вміlosti йому вдалося приєднати для своєї мети деяких американських науковців і діячів, в тому числі впливового професора Колумбійського університету д-ра П. Мозлі, колишнього студента болгарського професора Шишманова, зятя проф. М. Драгоманова. Вони й інші допомогли своїми впливами виєднати фінансову дотацію для УВАН на видання українських англомовних публікацій. Ця допомога вможливила проф. М. Ветухову видавання піврічних англомовних наукових збірників п. з. „Аннали УВАН”, фірмованих найкращими представниками української науки й одночасно професорами американських університетів: Дмитро Чижевський (Гарвардський університет), Олександер Грановський (Міннесотський університет), Володимир Тимошенко (Стенфордський університет), Роман Смаль-Стоцький (Маркетський університет), Михайло Ветухів (Колумбійський університет) та знаменито редактором самим М. Ветуховим. Вони сьогодні знаходяться по всіх значніших університетах і книгозбирнях світу. Віднедавна навіть Московська Академія Наук замовляє їх у двох примірниках для себе. За нею слідують Академія Наук у Києві, Державна Бібліотека в Москві, Ягайлонська Бібліотека в Кракові. Взагалі т. зв. „залізна заслона” під цим оглядом пробита, звітділя почали вже виписувати видання УВАН; так, напр., надходить замовлення з Києва, Москви, Тблісі, Одеси, Софії і т. д. До низки „Анналів” належать також такі фундаментальні праці, як: „Катедра Св. Софії” Ол. Повстенка, „Українська історіографія” Дм. Дорошенка й Ол. Оглоблина, „Заселення Південної України” Нат. Василенко-Полонської й інші.

Мірою напливання пожертв із сторони українського громадянства почали видаватися публікації її українською мовою — „Наукові Збірники”, — вийшли томи I-II та праці різних секцій і комісій УВАН.

Крім видавничої діяльності УВАН розгорнула під проводом проф. М. Ветухова також незвичайно пожвавлену працю в усіх ділянках знання. Назовні це виявилося в сотнях доповідей і конференцій в централі, по групах, відділах, секціях і комісіях УВАН.

Ведення УВАН на терені ЗДА і взагалі справи всієї УВАН у вільному світі стали змістом його життя. Він так уміло виконував свої обов'язки і так високо підніс УВАН у наковому світі, що тяжко собі уявити, як то воно буде далі розвиватися без проф. М. Ветухова...

Зокрема уванівська загальна діяльність проф. М. Ветухова мала велике значення для заснування й розвитку діяльності поодиноких Груп УВАН в Дітройт, Денвері та Вашингтоні, особливо ж Денверської Гуги УВАН. У відповідь на пропозицію ініціативної групи заснувати Денверську Групу УВАН проф. М. Ветухів у листі з дня 9 вересня 1954 р. відповів дослівно так: „... я думаю, що Ви робите добру роботу, опрацьовуючи можливість організації Групи УВАН там, де Ви (Л. Биковський) перебуваєте. Якщо Вам вдастся організувати кілька людей, то може будете такі добрі написати, що саме ця Група могла б зробити, склад її — ми б тоді мали на увазі в загальному пляні також...” Ці слова заохочення звучать і в дальшому на цю тему листуванні. Напр., у листі з дня 28 квітня 1955 проф. М. Ветухів писав: „... я і інші колеги-члени Управи УВАН вважаю, що треба мати Групу УВАН у Денвері. Що зможемо, то зробимо (для її оформлення й підтримки, — Л. Б.) ... Бачу що вже маєте успіхи... Володимир Прокопович Тимошенко буде очолювати, — це добре... Звичайно, наукових робітників у нас, як і скрізь, не багато. Так і ми за кількістю не женемось, була б належна якість... За всяку інформацію про роботу Групи буду дуже вдячний...”

Того роду зичливе ставлення сприяло розвиткові діяльності Групи. Вона ж була лише другим експериментом після заснування Дітройської Групи. Незабаром після заснування Денверської Групи постала третя Група УВАН — у Вашингтоні, Д. К. У міжчасі Денверська Група

пройшла свій організаційний період, і під керівництвом проф. д-ра В. Тимошенка, дійсного члена УВАН, діяльність її поширилася на ввесь захід ЗДА, включаючи в орбіту свого діяння й членства, крім Денверу (Колорадо), ще й Салт Лейк Сіті (Юта), Сан Франціско, Пало Алто, Монтерей і Лос Анджелес (Каліфорнія) та Фінікс (Арізона). І знову у відповідь на звіт з діяльності Групи в листі з 26 червня 1956 проф. М. Ветухів пише: „... Конференція дійсних членів УВАН дня 16 червня 1956... з приемністю відмітила і діяльність Групи УВАН в Денвері... широ вітаю Вас,” і т. д. Ця моральна підтримка дала можливість розвинути дальшу діяльність Групи, довести її до теперішнього стану, влаштувати біля 50 конференцій (впродовж 1955—1964 рр.), об'єднати понад 30 активних учасників, не рахуючи численних симпатиків. Значна кількість опрацьованого, доповідженого і почасти вже опублікованого матеріалу є поважним вкладом в українську вільну науку. Група знаходиться тепер на нормальному шляху свого розвитку. Завдячуємо це не тільки нашим збирним зусиллям, але й передусім зичливому й опікунчому наставленню проф. д-ра М. Ветухова, президента УВАН, до наших починів.

Похорон. Осиротив Покійний не тільки дружину Наталію Володимирівну, добру й віддану товаришку життя й помічницею у тяжких хвилинах М. Ветухова, дочку Ладу й зятя д-ра Ярослава Туркала та маленького внучка Марка, але й багатьох друзів та співробітників, які йшли по тій же дорозі, що Покійний, для яких він був не тільки другом, але й поважним авторитетом в людських, наукових і громадських взаємовідносинах.

Похорон проф. М. Ветухова відбувся вельми урочисто, при великому здзвізі народу, 14 червня 1959 р. на новому цвинтарі при Консисторії Української Православної Церкви в Баунд Бруку, у штаті Нью-Джерзі. У похоронах взяли участь сотні осіб усіх територіальних походжень, віроісповідань і політичних переконань, що їх сміливо можна вважати представниками справді Соборної України. Промовляли численні промовці, з-поміж яких Прези-

дент УНР в екзилі д-р Степан Витвицький назвав Покійного „лицарем чести, правди й віри ...проти московської большевицької доктрини, системи терору і фальшу, стосованих у науці. Проф. М. Ветухів”, сказав він, „у найбільшому осередку західнього світу (Нью-Йорку) поставив святиню української культури та української правди. Показав її народові та показав її світові, як огненний стовп горіючого українського духа... Зовнішні події та удари приймав не відрухами первісного інстинкту і безконтрольної людської природи, а знов іх перетворити у суворенну мудрість і спокій людини, що опановує себе та своє оточення. Тими чеснотами керувався пок. Михайло Олексієвич Ветухів як високої міри державний муж...”(23).

Закінчення. Функції президента УВАН, які виконував до своєї смерті проф. М. Ветухів, сповняв до часу вибору нового президента, на черговій конференції дійсних членів УВАН, дотеперішній заступник президента — проф. Дамян Горняткевич.

У міжчасі Управа УВАН у ЗДА ухвалила такі заходи у справі увічнення пам'яті пок. проф. М. Ветухова: випустити спеціальний „Бюллетень УВАН” (див. 38), видати україномовний „Науковий збірник УВАН” том III-й, присвячений його пам'яті, видати спеціальне число англомовних „Анналів УВАН”, присвячених йому, та провести пленарну конференцію з доповідями американських, українських і чужинних науковців (40). Створити Громадський Комітет для будови пам'ятника на могилі Покійного в Баунд Бруку. На видання згаданого україномовного „Наукового Збірника УВАН” оголошено спеціальну збірку.

Дня 24 жовтня 1959 на конференції дійсних членів УВАН був обраний президентом Української Вільної Академії Наук у ЗДА проф. д-р Юрій Володимирович Шевельов, тепер професор слов'янської філології в Колумбійському університеті в Нью-Йорку. Вибором проф. Ю. Шевельова на пост свого президента УВАН у ЗДА перемогла кризу у своєму проводі, що її викликала передчасна смерть її основоположника і головного подвижника проф. М. Ветухова. Новий президент УВАН у ЗДА проф.

д-р Ю. Шевельов відомий українській суспільності зокрема як знавець української мови й літератури та головно як літературний критик, що друкував свої праці під літературним прізвищем Юрій Шерех. (42). Проф. Ю. Шевельов, приступаючи до своїх обов'язків президента УВАН у ЗДА, зазначив, що завданням його є передусім продовжувати й посилювати працю, що її розпочав пок. проф. М. Ветухів. Одночасно УВАН у ЗДА ставить собі ряд інших цілей, про які проф. Ю. Шевельов докладно оповів представникам преси в статті „Проф. д-р Юрій Шевельов про УВАН і українську науку”, що опублікована у „Свободі”, ч. 223 за 1959 рік (41).

В. Трембіцький

ДО ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКО-ГРЕЦЬКИХ ДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН

(Закінчення)

Та крім міністра Діомідіса, велику допомогу дав налій місії в Аtenах бувший консул Грецького королівства в Москві Сагіріяніс, який, втікаючи з Советської Радянської Соціалістичної Радянської Республіки в Грецію, дістав в Українській Республіці склонище та спроможність переїхати спокійно до Одеси й дальше кораблем у Грецію. Тут він став посередником для влаштування українському послові візиту в грецького атенського митрополита Мелетіоса — голови Грецької Церкви — відомого демократа та людини впливової в царгородських патріярших кругах, де рішалася доля Української Автокефальної Православної Церкви. Завдяки зв'язкам українського посольства, 8 березня 1919 р. посол Матушевський був прийнятий грецьким митрополитом, де обговорено положення Української Православної Церкви, її боротьбу за незалежність від московського патріярхату, антидержавну й протиукраїнську поставу російських

владик в Україні Антонія й Євлогія*), яких уряд України був примушений інтернувати в монастир оо. Василіян в Бучачі в Західній Україні (в Галичині), де ці владики були бережені на розпорядження митрополита Української Католицької Церкви А. Шептицького перед евентуальними ексцесами із сторони українських громадян.

Само собою розуміється, що посол Ф. Матушевський, хоч сам був православного обряду, але, як чесна та патріотична українська людина, ставув в обороні гідності українського католицького громадянства та митрополита А. Шептицького, який також був інтернований між 19. 9. 1914 та 10. 9. 1917 р. російською владою в православну монастирську тюрму в глибокій Росії, в Суздалі, опісля в Курську. Посол Матушевський не тайв перед грецьким владикою й тих російських переслідувань, що їх зазнало, як з боку Російської Православної Церкви, так і боку російського уряду, українське православне духовенство та з ними йувесь український православний народ, для якого російська церковна влада була одною із знарядів русифікації українського народу та його обряду. Візита посла Матушевського в грецького митрополита була дуже корисною, позитивною для обох сторін.

Окрему сторінку посольства України в Атенах стано-

* Антоній (Храповицький), єпископ Волинський, митрополит Харківський, відомий як провідник найбільше правого напрямку в Російській Православній Церкві, 1917 р. був одним із кандидатів на патріарший престіл у Москві, безоглядний русифікатор Православної Церкви в Україні, організатор монархістичного руху серед духовенства строго централістичного напрямку. Він був безоглядним противником українського національного та державницького відродження.

Євлогій (Георгієвський), митрополит Люблінсько - Холмський, один з провідників чорносотенного „Союза Русского Народа”, член 2-ї та 3-ї Державної Думи, відомий з анти-жидівського наставлення, покровитель анти-жидівських погромів; за часу російської окупації Галичини (1914-15) насильно заводив православіе, переслідуючи Українську Католицьку Церкву. За Української Держави 1918 р. (За гетьманату Л. Скоропадського) був, не зважаючи на своє анти-українське наставлення, членом Найвищої Церковної Ради в Україні. Після 1920 р. виїмігрував у Францію, де очолював, з іншими визначними росіянами, російський монархістичний рух. (Большая Советская Энциклопедия, Москва 1926, I. I. стор. 92-93; Москва 1930, т. 23., стор. 823. Українська Загальна Енциклопедія, Львів-Станиславів-Коломия, 1933-35. т. I. стор. 130 та 1182).

вили відносини його із другими посольствами, акредитованими при грецькім уряді. Розуміється, що крім дуже ворожої антиукраїнської постави посла царської Росії князя Демидова, який, крім видуманих спліток, провокативних намов грецьких чинників проти українського посольства і творення фальшивих даних про українську

**Федір П. Матушевський. 21. VI 1869 — 21. X. 1919.
Перший посол Укр. Держави в Греції.**

місію та її державу, нічим іншим, корисним, не міг і зайнятися. Інші посольства ставилися краще, або й приятно. Стримано ставився (також за намовою російського посла) ще й посол Франції. Він хоч і прийняв на офіційну візиту шефа української дипломатичної місії, однак не

вважав за відповідне зробити ревізиту українському послові. Усі інші послі, як: Англії, ЗДА, Італії, Голляндії, Бельгії, Бразилії, Персії, Грузії, Еспанії (шарж д'афер), прийняли українського посла ввічливо та своєчасно віддали свої візити в резиденції посольства — спершу в готелі Phalère в новому Фалероні при Одос Іпіту 7, потім Одос Чакалофф 12 в новому Фалері. Лише посол Югославії ідучи по русофільській традиції Сербії, не мав охоти вийти в зносини з посольством України.

На окрему згадку заслуговує відношення до українського посла в Атенах представника ЗДА — Г. Дропперса**), який з незвичайною приязнню та ввічливо поставився до незалежницьких, свободолюбивих змагань українського народу заявляючи українському послові Ф. Матушевському по довгій розмові таке: „Я тепер усе розумію, і ще раз скажу, що всі симпатії наші по боці України, тільки скажіть: яку реальну поміч вам можемо ми дати взагалі і чим я міг би стати Вам у пригоді?” Звичайно, Україні тоді треба було допомоги не так з боку чужої військової сили, як зброї, грошей, медикаментів, та, що найважливіше, — морально-дипломатичної допомоги, визнання України „де юре” із сторони ЗДА та англосаксонських держав.

Американського посла цікавило внутрішньо-українське політичне положення та, що найважливіше, українсько-російські відносини. Американському послові (як потім й іншим послам при грецькому уряді) український посол передав багатосторінковий меморандум, в якому було представлено всю українську проблематику з точки зору минулого й сучасного державницького життя, економічного розвитку, та відносин України до її сусідів.

12 квітня 1919 р. грецький міністр закордонних справ удруге прийняв посла України Ф. Матушевського, і обмінявся думками на тему визнання України грецьким урядом та щодо питання мирової конференції в Парижі, де

**) Garret Dropers, американський посол у Греції, був професором економії у Віліамс Коледжі у Віліямстоні, Массачусетс.

остаточно рішалася доля народів східної Європи. Міністр Дюомідіс тоді сказав: „Усі наші симпатії до національних стремлінь народностей Росії, в тому числі й до українців.”

Того ж дня прийшов з висловами симпатії до України посла Матушевського посол Італії барон Авенано, а 14. 4. 1919 р. українську делегацію вгощав посол Румунії, який

Модест Левицький. Радник посольства, потім
шарж д'афер нашого посольства в Атенах.

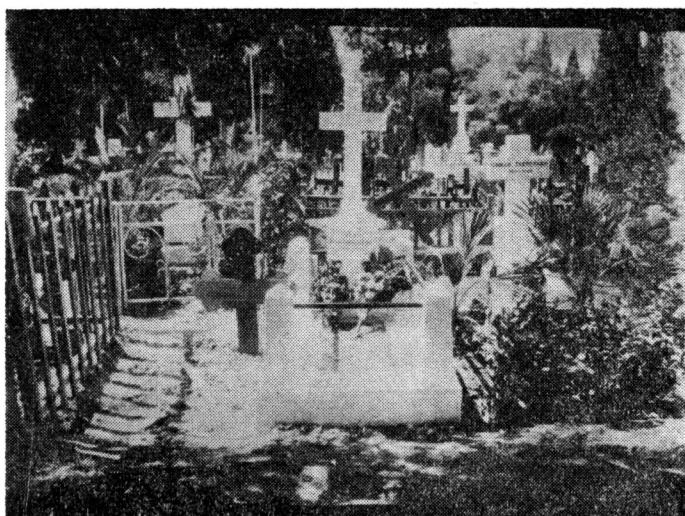
висловив повне співчуття Україні в її тяжкому положенні в тодішній час; як представник країни, яка також довший час була під чужою владою — Туреччини, він правдиво розумів трагедію українців.

24 квітня американський посол знову прийняв посла України. Цінною в розмові з послом Г. Дроппером було вияснення американським представникам становища Америки на Паризькій Конференції, де її презентував сам президент Вільсон, якого використовували, як авторитет, усякі європейські політичні спекулянти, які порядкували тоді Європу не по волі її народів, а на основі інтересів одної чи другої великороджави — головно Франції.

У загальному можна було зробити висновок, що серед приязних до України послів, акредитованих в Атенах, особливими були посли: ЗДА — Дропперс, посол Італії — Авенано та посол Грузії Мдівані, якому наше посольство підготовило добрий ґрунт для нав'язання знайомств з акредитованими преставництвами, взаміну за що посол Грузії завжди і всюди при стрічі з чужими дипломатами підчеркував рацію України, як держави в новоупорядкованій східній Європі, та потребу нав'язання з нею постійних дипломатичних зносин. Посольство Грузії прибуло до Греції при кінці червня 1919 р. та було в трохи щасливішому положенні за українське посольство, бо Грузія мала вже тоді забезпечену приязну поставу та де факто визнання з боку антанських держав: Франції, Англії, ЗДА, Італії та інших західних держав Європи. Це також було корисним і нашому посольству в Атенах.

Крім вищезгаданої дипломатичної служби, українське посольство опікувалося її українськими полоненими з царсько-російської армії (жили в Салоніках) та видавало українсько-грецьке ревю грецькою мовою, яке інформувало грецькі інтелектуальні та політичні круги про політичний стан Української Республіки, про українське історичне минуле, економіку України, життя греків в Україні, яких нараховано біля 105,000, проживаючих у Причорноморії та в Одесі. Крім цього воно займалося редактуванням статей для грецької атенської преси та становищем українських монастирів св. Пантелеймона та скита св. Іллі на Афоні.

Та несподівано 21 жовтня 1919 р. в Атенах помер на серцевий удар посол України Федір Матушевський. Там же його й похоронено. Його наслідником став шеф дипломатичної місії, М. П. Левицький, який з неменшим патріотизмом вів діяльність місії аж до її виїзду із Греції 1 серпня 1920 р. Як спадок по українській місії в Греції в атенських державних архівах та бібліотеках лишилися: журнал „Українсько-Грецький Ревю”, меморандум та листи-кореспонденція, а на кладовищі грецької столиці —

**Могила Федора Павловича Матушевського в Атенах,
Греція — похований 22 жовтня 1919.**

могила великого патріота України посла Федора Павловича Матушевського, видатного українського політично-громадського діяча, редактора першого українського щоденника в підросійській Україні „Громадська Думка” (1906), члена Радикально-Демократичної Партії, та вірного сина Української Православної Церкви, яку хотів бачити так само незалежною автокефальною, як рідну та дорогу йому батьківщину Українську Державу.

Л I Т Е Р А Т У Р А :

1. М. ГРУШЕВСЬКИЙ: Ілюстрована Історія України, II вид. Вінніпег, 1918, стор. 52-93.
 2. М. КОРДУБА: Територія і населення України, Віденський 1918, стор. 16
 3. І. КРИПЯКЕВИЧ: Огляд історії України, Київ-Львів-Віденський 1919, стор. 7-13.
 4. Б. ГАЛАЙЧУК: (Організація Української Дипломатичної Служби) *Історичний Календар Альманах „Червоної“ Калини на 1939 рік*, Львів 1938, стор. 35-38. 81.
 5. Ф. МАТУШЕВСЬКИЙ: (Із Щоденника Українського Посла) „З минулого“. Збірник, Т. I., Варшава 1938, **Український Науковий Інститут** т. 48., стор. 138-157.
 6. С. БАРАН: Митрополит Андрей Шептицький, Мюнхен 1947, стор. 18.
 7. І. ХОЛМСЬКИЙ: Історія України, Мюнхен, 1949, стор. 31-35, 43-45, 48-49.
 8. К. ТОКОРЖЕВСЬКИЙ-КАРАШЕВИЧ: (Царгородські Спомини 1919-1921 рр.); „Визвольний Шлях“ (Суспільно-політичний місячник), ч. 7 (58), VII, 1952, Лондон, стор. 33.
 9. J. RESHETAR JR.: *The Ukrainian Revolution 1917-1920*, Princeton, New Jersey 1952 р. 270.
 10. Д. ДОРОШЕНКО: *Історія України 1917-1923* pp. т. II, Ужгород 1930, Нью-Йорк 1954 стор. 157.
 11. В. I. HALAJCZUK: *El Estado Ucranio del Siglo XX. (Formacion-Reconocimiento-Perdida de la Independencia-Personalidad International)*, Buenos Aires, 1953, р. 101-102.
 12. В. ТРЕМБІЦЬКИЙ: (До 40-ліття дипломатичних зносин Української Держави), „Вісник“ ч. 4 (114), IV, Нью-Йорк 1958 стор. 9-13 та ч. 5 (115), IV, 1958 стор. 15-17.
 13. В. ТРЕМБІЦЬКИЙ: (Про українсько-американські стосунки в Греції), „Вісник“ (Суспільно-політичний Місячник), ч. 4 (138) IV, Нью-Йорк, 1960 стор. 23-25.
 14. О. ОРЛИКОВСЬКИЙ: (Про дипломатичні зносини України з Царгородською Патріархією), „Вісник“, ч. 5 (132), 1960, стор. 21.
-

Василь Чапленко

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СССР ЗА УРЯДУВАННЯ ХРУЩОВА

З огляду на те, що Україна як територіально-етнографічна одиниця значно більша за офіційно визнану в Радянському Союзі УРСР, становище української мови слід розглядати ширше, включаючи сюди й ті українські землі, що не ввійшли до складу Української республіки. Як побачимо далі, різне політичне становище тих і тих українських земель заважило на неоднаковій долі української мови в УРСР та поза її межами.

Вивчати це становище доводиться під двома, в основному, аспектами: а) суспільно-політичних умов і б) офіційної мовної політики Комуністичної партії на даному етапі (хоч можливий ще й третій аспект — суб'єктивномовна поведінка громадян).

Суспільно-політичні умови склалися внаслідок того факту, що Україна в складі СРСР не є замкнута в собі суспільно-державна одиниця, в якій би всі суспільні процеси відбувалися тільки в силу наявних у ній її власних даних і чинників, а в мовожитку, зокрема, в силу того, що більшість її людности — українці (за переписом 1959 р., в УРСР — 76,1%, на „замежних” східно-українських землях — південній Курщині, Вороніжчині, в українських районах Дінщини й на Кубанщині, може, тільки трохи менше¹⁾). УРСР як одна із союзних республік, без справжніх державних кордонів, а „замежні” східно-українські землі як звичайні (не автономні) області чи райони РРСФР є тільки частина більшої цілості — Радянського Союзу, та ще й така, що про неї (власне, про УРСР) там раз-у-раз офіційно кажуть як про „невіднятну складову частину”

1) Аналізуючи дані цього перепису, проф. В. Кубійович висловлює думку, що „дані про національний склад населення УРСР, мабуть, вірні, бо вони відповідають усьому тому, що нам відомо про еволюцію національних відносин на Україні за останні 30 років”, але „число українців за межами УРСР грубо зфальшовано” („Українська літературна газета”, ч. 3, березень 1960 р.).

його, всупереч статті конституції про „право на вихід із нього”. В історії питання про кордони між УРСР та рештою Радянського Союзу є дві показові заяви з боку керівників цієї „союзної держави” — заява Сталіна з другої половини 20-их років і заява Хрущова на XXII з'їзді КПРС, зафіксована й у новій програмі Комуністичної партії. І яка між цими заявами „еволюційна” різниця! Якщо Сталін сказав на прийнятті в Кремлі працівників української культури (на запитання В. Поліщука, чому до УРСР не приєднано українських частин Курщини, Вороніжчини й Кубанщини), що кордони в середині СРСР для радянської влади не мають значення, то цим він обґрутував можливість українізації й поза межами УРСР (і після того українізацію там, справді, розпочато), то твердження хрущовської програми про те, що „кордони між союзними республіками в межах СРСР дедалі більше втрачають своє колишнє значення”²⁾, означає відкритість союзних республік для русифікації, для пришвидшення інтеграції цих „частин” у „більшу цілість”. А як ця „більша цілість” — це фактично тоталітарно-централізована держава, скерована відкрито на творення єдиного суспільства, офіційно називаного тепер „радянським народом” (в однині!), то й суспільні процеси на Україні відбуваються вже здебільшого за тими суспільними й політичними законами, що керують життям усього цього суспільно-державного комплексу. Проте слід тут відзначити, що різні частини України перебувають ще на різних щаблях цієї „інтеграції”: приєднані 1939 року до СРСР західно-українські землі „зінтегровані” найменше, центральні, в межах УРСР до 1939 р. — більше, а „замежні” східно-українські землі — найбільше.

Цей „інтеграційний процес” призводить передусім до різнонаціонального переміщування людності в національних республіках, отже, й на Україні. М. Хрущов у своїй доповіді на XXII з'їзді КПРС сконстатував: „Населення республік стає все більше мішаним щодо національного

²⁾ „Комуніст України”, ч. 8 за 1961 р., стор. 62.

складу. Між радянськими республіками відбувається взаємний обмін кваліфікованими кадрами. Все це сприяє зміцненню інтернаціональних уз (? — В.Ч.) між народами СРСР”³). Це саме зафіксовано і в новій програмі КПРС.

Але найпевніший елемент для зв’язку України з власністю Росією як панівною в цьому процесі силою — це росіяни, і вони є тепер навіть у тих частинах України, де їх до другої світової війни зовсім не було, — на західно-українських землях, аж до Закарпаття включно. Можна з абсолютною певністю сказати, що ні одна т.зв. новобудова на Україні не обходиться без допомоги „старшого брата” (як росіяни примушують себе називати), і це можна б поілюструвати численними фактами, згадуваними в радянській пресі. Звичайно, це пояснюється не тим, що на Україні бракує своїх кадрів, а свідомою політикою Москви, що посилає своїх людей на Україну, а українських фахівців — у Сибір, на Далекий Схід тощо.

Як елемент панівний, росіяни асимілюють на Україні також деякі національні меншості, а передусім жидів. У цих умовах і певна частина міських українців (цей же процес у першу чергу захоплює міста) вже підпада русифікації. А це все разом і дало це нечуване до останнього сорокаріччя (від перепису 1926 року) збільшення кількості росіян на Україні — аж на 141% (за підрахунком проф. В. Кубійовича).

А як прямий наслідок цього „інтеграційного процесу” дуже збільшився на Україні російський мововживток і, навпаки, звузилася суспільна база українського мововживту. У цьому виявляється діяння того суспільного закону мововживту, що в єдиному суспільстві може бути загальновживаною тільки якась одна мова, а нею звичайно буває мова панівного елементу або більшості людності. А як росіяни в масштабі СРСР — панівний елемент і більшість, то такою загальновживаною мовою є російська, і з нею прибувають на Україну не тільки росіяни, а ї так звані „націонали не в своїх республіках” — грузини, біло-

³⁾ „Радянська Україна”, 19 жовтня 1961 р.

руси тощо⁴), як також і самі українці мусять говорити з такими „новоприбулими” не якою іншою, а таки російською мовою. Звичайно цей закон діє з могутньою силою навіть у тих країнах, у яких ніякого мовного примусу та свідомої колонізації з боку влади немає, як, наприклад, у французькомовній провінції Канади — Квебеку, де французький мові дедалі більше загрожує мова „інтеграційної цілості” — всієї Канади — англійської. На Україні ж влада — фактично Москва — досі якнайдужче „сприяла” діянню цього суспільного закону.

Але це останнє — „сприяння” влади — це вже другий аспект нашої теми: **офіційна мовна політика Комуністичної партії**. Як відомо, таке „сприяння” почалося ще на початку 30-их років (точніше — від самоубиства М. Скрипника — 1933 року) та ще й із висхідною інтенсивністю, що її тільки потроху, сказати б, тільки про oko людське, спиняли малі послаблення русифікаційного тиску після смерті Сталіна, такі, як от звільнення секретаря ЦК КПУ Мельникова за русифікацію західних земель України, як загальносоюзна „відлига” між ХХ і ХХІ з’їздами КПРС. Найвищий же щабель цього „сприяння” зафіковано тепер у таких державних та партійних документах, як шкідливий для неросійських мов у СРСР шкільний закон 1959 року, зформульований на Україні як „Закон про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР” та схвалений на першій сесії Найвищої Ради УРСР п’ятого скликання, та нова програма КПРС, затверджена на ХХII з’їзді цієї партії в жовтні 1961 року. За виразну ознаку цього „сприяння” треба вважати передусім відсутність у цих документах будь-яких згадок про боротьбу з російським великородзинним шовінізмом (у працях В. Леніна та в аналогічних документах 20-их років така згадка завжди була), тимчасом як „прояви націоналізму й шовінізму”, під якими на практиці там звичайно розуміють тільки націоналізм неросійських народів СРСР, у програмі засуджено,

⁴⁾ Цю категорію „русифікаторів” я вперше визначив у своїй праці „Мовна політика більшовиків” („Нові дні”, ч. ч. 85-91 за 1957 р.).

та ще й так, що нібіто „ліквідація” його „відповідає інтересам усіх націй і народностей СРСР”⁵).

Щодо дальшої перспективи розвитку національних культур неросійських народів СРСР (отже, й українського народу), то в програмі повторено сталінську формулу поєднання двох взаємосуперечних моментів — з одного боку, допускаючи „всебічного розвитку” їх, а з другого — прагнення їхнього злиття в одну культуру майбутнього комуністичного суспільства. М. Хрущов у своїй доповіді на ХХІІІ з'їзді КПРС назвав ці два моменти „взаємозвязаними прогресивними моментами”. При цьому не можна не відзначити більшої „симпатії” авторів програми до другого моменту, ніж до першого. Якщо в офіційній публікації у фразі про перший момент — „продовжувати всеобщий розвиток економіки й культур усіх радянських народів” підкреслено тільки троє останніх слів, а „всебічний розвиток” надруковано звичайним шрифтом, то в другому — „партія сприятиме їх дальншому взаємозбагаченню і зближенню” підкреслено всі ці сутні слова⁶).

Проте можна думати, що тут іде мова в першу чергу про „соціалістичний зміст” національних культур (оскільки в програмі збережена сталінська формула „соціалістичної змістом, а національної формою культури”), бо про мови, що їх звичайно більшовицькі теоретики відносять до „форми” національної культури, в програмі сказано, що „стирання національних відмінностей, особливо мовних відмінностей (підкреслення наше — В.Ч.), значно тривалиший процес, ніж стирання класових граней”⁷).

А втім, у самому СРСР цей момент інколи інтерпретують трохи „інакше”. Наприклад, досить відомий на Україні автор І. Кравцев писав у „Правді України” з 20 січня 1962 р., що російська культура „не тільки збагачує єдиний зміст культур народів СРСР, а й інтернаціоналізує їхні різноманітні форми”, оскільки російська мова стала другою рідною мовою неросійських народів СРСР”.

⁵) „Комуnist України”, ч. 8 за 1961 р., стор. 63.

⁶) „Комуnist України”, ч. 8 за 1961 р., стор. 62-63.

⁷) Там же таки.

Слід далі відзначити, що на відміну від сталінських прогнозів (до 1950 року), згідно з якими в майбутньому всі мови мають злитися в одну, в новій програмі немає прямого твердження про це, але воно наявне в завуальованій формі, в тому, що „стирання” „мовних відмінностей” — це тільки „триваліший процес”, але він колись таки мав би закінчитися. Хоч автори програми називають її ленінською, але в Леніна про це сказано не так. У своїй статті „Дитяча хвороба лівизни” Ленін писав, що „національні й державні відміни між народами й країнами... будуть ще дуже й дуже довго навіть після здійснення диктатури пролетаріату у всесвітньому масштабі”⁸).

Якщо говорити про перспективи розвитку тільки мов, то ота розбіжність між програмою й сталінськими прогнозами буде тільки тоді, як порівнювати її з давнішими висловлюваннями Сталіна, коли він казав, що „в період перемоги соціалізму в світовому масштабі... національні мови неминуче мають злитися в одну спільну мову, але та мова, звичайно, буде ні великоруська, ні німецька, а якась нова”^{8a}).

Якже взяти його висловлювання уже з 50-их років, то такої розбіжності не буде. Ліквідуючи „аракчеєвщину в мовознавстві”, Сталін уже сказав, що злиття мов взагалі неможливе, що „насправді при схрещуванні одна з мов звичайно перемагає... а друга мова тратить ступнево свою якість і ступнево відмирає. Отже, схрещення дає не якусь нову, третю мову, а зберігає одну з мов”⁹).

У цьому новому погляді, очевидячки, відбилась його орієнтація на „Великую Русь”, як названо Росію в тоді створеному гімні СРСР, і цією новою „теорією” він хотів перекреслити невигідне для російської мови твердження, що мовою майбутнього людства буде не „великоруська”, а натомість дати віправдання наступу російської мови на неросійські.

8) Подаю за працею Сталіна „Марксизм и национально-колониальний вопрос. 1935 г., стор. 59.

8a) И. Сталин. Марксизм и национально-колониальный вопрос, стор. 197.

9) И. Сталин. Марксизм и вопросы языкоznания. 1950 г., стор. 28.

Такий, либо́нь, сенс має й приховування в новій програмі КПРС питання про майбутнє злиття мов. Що там, мовляв, говорити про злиття, коли мовою майбутнього людства має стати російська! Та й прямий натяк на це є в п. Г. розділу IV, де сказано: „Процес добровільного вивчення, поряд з рідною мовою, російської мови, який відбувається в житті, має позитивне значення, бо це сприяє взаємному обмінові досвідом і прилученню кожної нації й народності до культурних досягнень усіх інших народів СРСР і до світової культури”. „Російська мова фактично стала спільною мовою міжнаціонального єдинання і співробітництва всіх народів СРСР”. Сам М. Хрущов у своїй доповіді на ХХII з'їзді партії російську мову називав „другою рідною” для народів СРСР. Чи це не вказівка на те, що російська мова має перемогти всі інші мови народів СРСР? Адже двомовність — це певний переходовий етап до перемоги однієї мови!

Має певну підозрілу симптоматичність і формулювання права національних мов народів СРСР на „вільний розвиток”. У цьому формулюванні підозріло підкреслено „повну свободу для кожного громадянина СРСР розмовляти, виховувати й навчати своїх дітей будь-якою мовою, не допускаючи ніяких привілеїв, обмежень або примусу щодо вживання тих чи тих мов”, — підозріло, бо такої свободи більшовики ніде більше не допускали й не допускають. А ці „теоретичні побажання” перенесено вже тепер у практику отим законом про зв’язок школи з життям. Він бо, той закон, фактично поставив в умови „добровільного вибору” тільки національні мови національних республік, а російську мову зробив обов’язковою для вивчення в усіх національних школах. Крім того, цей закон вперше в історії СРСР скасував державну обов’язковість національних мов у національних республіках. Після цього українську мову на Україні почали були називати тільки **національною** (а не державною), та пізніше, вже останнім часом, її знов інколи називають і державною. Але залишилось нез’ясованим, для якої української території, в умовах отієї „добровільності вибору”, українська мова

можлива як „національна”, бож поза УРСР залишились іще південна Курщина, південна Вороніжчина, українські райони Дінщини й Кубанщина, де від грудня 1933 року українська культура й мова перебувають під абсолютною забороною: там нема ні однієї української школи, ні однієї української газети, — нічого!

Частково українська мова поширена тепер на Кримську область УРСР, і її там недавно почали викладати в школах як окремий предмет. Цілком українських шкіл там іще немає. Здобула деякі права українська мова в державах-сателітах СРСР — в Чехословаччині та Румунії: в обох цих республіках є українські школи, театри, видання. А в зв'язку з цим мимоволі виникає питання: чому Москва спонукала уряди цих держав українізувати їхні українські території, тимчасом як у Російській федерації, де живуть компактними масами мільйони українців, будь-якої українізації немає? Чи не тому, що через українізацію легше можна перейти до русифікації, а в Російській федерації це можна вже робити безпосередньо?

А з усього цього знати, що й з обмеженням тільки до ролі національної мови українська мова на різних українських землях має різні права, а на деякі її й зовсім не допущено як мову культурного вжитку.

Але ота „подвійна бухгалтерія” (слова М. Скрипника про постійне „балансування” більшовиків між російським шовінізмом і національними неросійськими культурами) таки примушує більшовиків робити дещо й для підтримування розвитку національних неросійських мов. Деякі ознаки цього „попуску” з'явилися ще в другій половині 50-их років, коли в національній пресі союзних республік почали писати про „любов” чи „пошану до рідної мови”. На Україні трохи чи не першою такою статтею була стаття А. Хижняка „Любімо, шануймо рідну мову!”¹⁰) надрукована в „Літературній газеті” з 30 травня 1958 р.

¹⁰⁾ У Білоруській республіці перша така стаття була надрукована 1957 року. Цікавий фактичний матеріал про початок цієї роботи в БРСР зібраав Ст. Станкевіч у статті „Русифікацыя беларускае мовы у БССР і супраців русыфікацыі наму працэсу”. „Запісы”, кн. I, Мюнхен, 1962.

За цією статтею пішли інші в такому ж дусі. На останньому з'їзді письменників України в 1958 р. голова спілки М. Бажан виступив проти русифікації самої української мови, накидання їй російських слів та висловів, що перетворювали її на „суржик”. Тоді ж таки розпочато видання „Української радянської енциклопедії”, розрахованої на 16 томів, створено деякі нові наукові журнали („Український історичний журнал”, „Радянське право” тощо). Але все це було сuto-внутрішньою роботою письменників, що її приглушували такі всесоюзні акти як видання нової програми КПРС, як шкільний закон, що звужував уживання української мови в школі тощо. **I тільки на початку 1963 року на Україні сталася значніша подія, що помітніше зрушила цю справу з мертвого пункту.**

11-15 лютого в Києві відбулася республіканська конференція, присвячена проблемам підвищення української мовної культури, а на тій конференції не тільки зроблено понад 30 наукових доповідей, а й ухвалено низку практичних пропозицій та звернень до уряду з просьбою вжити деяких заходів щодо поліпшення українського мовожитку. Правда, ѹ цим разом не забуто „братньої” російської мови, і про неї на конференції були доповіді, але проблеми українського мовотворення таки переважали. Наставна доповідь на цій конференції акад. І. Білодіда мала заголовок „Питання культури мови в світлі рішень ХХII з'їзду КПРС і нової програми Комуністичної партії”. Матеріали конференції ще ѹ досі не опубліковані, і інформації про неї можна зібрати тільки з окремих статей різних авторів, що були після неї надруковані в радянській пресі. Ось як писав І. Білодід у своїй статті з трохи чудним заголовком „Мова і час”, надрукованій у „Радянській Україні”, ч. 68 з 21 березня 1963 р.: „Це марксистсько-ленинське положення про розвиток національних мов, які будуть існувати довгий час і після перемоги комунізму в усесвітньому масштабі (бо стирання національних відмінностей, особливо мовних відмінностей, — значно тривалиший процес, ніж стирання класових граней), сама

наша дійсність, розквіт мов соціалістичних націй спростовують антинаукове твердження Сталіна про „злиття мов” при соціалізмі, про так звані „зональні мови” і т. п.

Як бачимо, аж тепер згадали те висловлювання В. Леніна (в статті „Дитяча хвороба лівизни”), що ми його навели вище, та ще й зігнорували той факт, що Сталін зрікся був наприкінці життя своєї теорії про „злиття мов” (як ми це вище вже згадували).

На цьому етапі хрущовської мовної політики могла вже появитись і така „похвала” українській мові, як стаття М. Шумила „Могутня й чарівна” в ч. 7 за 1963 р. журналу „Українська мова й література в школі”. У цій статті автор називає українську мову „мовою великої держави, великої культури”, говорить про „світле її майбутнє” і наводить слова М. Чернишевського про те, що „бозна скільких віків житиме українська мова й культура”.

Треба тут відзначити, що заходи щодо підвищення мовної культури поневолених народів СРСР там якось поєднують із заходами росіян щодо підвищення російської мовної культури в самій Росії, але це тільки „пристойний привід” для діячів національних республік, бо росіяни почали цю роботу значно раніше.

Справжній же „поштовх” до цієї роботи дано згори, з Москви, де 20-24 листопада 1962 року відбулася Координаційна конференція, присвячена закономірностям розвитку літературних мов народів СРСР, а на тій конференції зробив доповідь акад. В. Вінogradov, який заявив, що „не може бути й мови про суперництво російської мови з іншими мовами народів СРСР, про витіснення нею останніх” (ця доповідь була опублікована в ч. 3, за 1963 р., журн. „Вопросы языкоznания”).

Але, відзначивши цей позитивний захід у справі української мовної культури, слід відзначити й те, що цю зміну в мовній політиці започатковано не так, як це звичайно там роблять, — не постановою ЦК партії чи уряду, а конференцією наукових установ — Інституту мовознавства Академії наук УРСР та Київського університету. Отже, це нібито не зовсім державні заходи, а через те

й не зовсім обов'язкові для громадян. Правда, ми знаємо, що в тій тоталітарній державі й наукові установи та школи не можуть нічого робити без доручення влади, але такий незвичайний для більшовицької дійсності початок таки насторожував, підказував певну обережність для активних учасників цієї роботи. Тим то всі автори, що писали на цю тему, спочатку обов'язково говорили про „зближення націй” як найвищий ідеал та про „любов” до російської мови і тільки потім переходили до розгляду проблем української мовної культури. Це ми знаходимо в отій офіційно-сухій, сuto-інформативній статті І. Білодіда. Це можна добачити й у статті М. Рильського „Словник і питання мовної культури” („Радянська Україна”, ч. 79, з 3 квітня 1963 р.), що в ній він фактично ще боронить той „зелений” (названого так через зелений колір палітурок) російсько-український слівник 1948 року, що його українська громадськість так одностайно засудила, а в розгляді українських слівників попереднього періоду він побоявся навіть згадати академічний слівник 1929-1933 р.р. Почавши розгляд слівників ще з кінця XIX ст., він потім зробив ось такий „стрибок”: „Я не буду говорити про українсько-російські та російсько-українські словники, які з’являлись на Україні після 1917 року — і за ефемерних націоналістичних „влад” (лапки Рильського — В. Ч.), і в перші роки радянської влади, коли в словниковій роботі брали участь і справжнісінські націоналісти, і просто „усердніе не по разуму” „ревнителі” української мови”. Оце й усе, що він міг сказати про кипучу діяльність українських слівникарів 1917-1920 років¹¹) та про слівникову роботу вже „радянського” десятиріччя (до 1933 р.), коли створено й отої видатний на свій час академічний слівник за редакцією таких знавців української мови, як акад. А. Кримський, акад. С. Єфремов, М. Грінченко й інші. А цього слівника він, кажемо, й не згадав!

Про таку ж обережність свідчить і бригадне написання статті „Дбати про культуру мови”: цю невеличку стат-

¹¹⁾ Див. про це в моїй книжці „Українська літературна мова, її виникнення й розвиток”, т. II, вип. I. Нью-Йорк, 1962 р.

тю підписало аж четверо авторів — А. Коваль, В. Коптілов, В. Русанівський та З. Франко („Радянська Україна”, ч. 138 з 13 червня 1963 р.). А стаття О. Ільченка „Всяк сущий в ній язык” („Радянська Україна” ч.ч. 115, 116 і 117 за 1963 р.) справляє враження виступу на смерть переляканої людини, — так він завзято б’є поклони перед „найріднішим братом”, як він, здається, вперше в історії підлабузництва називав росіян. Навіть Б. Антоненко-Давидович, цей чи не єдиний з тамтешніх авторів, що пише певним почуттям національної людської гідності, не міг не згадати в своїй статті „Краса рідної мови” („Українська мова й література в школі”, ч. 2 за 1963 р.) про те, що „учень, безперечно, вивчить і знатиме досконало мову братього російського народу, бо то мова Леніна, мова багатішої російської літератури, мова зв’язку між народами Радянського Союзу”.

Як трохи пізніше виявилось, така обережність з боку українських авторів не була зайвою, бо вже 31 серпня 1963 р. той же таки І. Білодід, що очолив був київську конференцію, мусів надрукувати в тій же таки „Радянській Україні” ще одну статтю, в якій уже нагримав на тих, хто допустився деякої сміливості в трактуванні взаємовідносин української мови з російською, хто виявив „нерозуміння суспільних функцій російської мови”, перепало зокрема О. Ільченкові. Хоч ця Білодідова стаття й мала заголовок „До висот мовної культури”, але в тамошніх умовах це ні про що не свідчить: там можуть писати про „чистоту” національної мови і водночас обстоювати „священну недоторканність” русицизмів, що її за-смічують. Казенна „логіка” не має нічого спільногого з людською логікою.. Є й інші симптоми в масштабі всього СРСР, що свідчать про певну смиканину в цій справі. Якщо І. Білодід у першій своїй статті відкидав „науку” Сталіна про „зональні мови”, то в російському журналі „Вопросы философии”, ч. 6 за 1963 р., якийсь „націонал” Е. Тадевосян, пишучи про „дальше зближення соціалістичних націй в СРСР”, висуває російську мову як „пробраз зональної мови для десятка різних національнос-

тей". А в другій своїй статті І. Білодід уже й словом не згадав отієї київської конференції.

Але поза такими кренами офіційної мовної політики КПРС живі сили українського народу, в особі його творчої інтелігенції, таки здобули певні позиції для оборони й дальншого розвитку української літературної мови. І це, безперечно, якийсь новий етап в історії української мовної культури, якщо рівняти це до страшного тридцятиріччя, що почалося 1933 року, коли були фізично винищенні всі діячі в царині цієї культури.

Цей новий етап передовсім прикметний тим, що тепер поставили питання про розширення свідомо звужуваної перед тим суспільної бази української мови. Тепер же заговорили про охоплення українською мовою „всіх сфер життя народу” (хроніка про перебіг київської конференції в журналі „Українська мова й література в школі”, ч. 2 за 1963 р.). І. Білодід увійшов до статті „Мова й час” писав про „піднесення культури української мови в багатогранному її виявленні, — в мільйонноустому мовленні українського народу”. Він також писав, що „величезне значення у вихованні мовної культури має все суспільне оточення”. О. Мельничук у ст. „В. І. Ленін і розвиток української мови” писав про „все ширше охоплення загальнонародною мовою різних сфер нашого життя”, про „повсякденну практику використання літературної мови представниками різних територіальних, соціальних і професійних груп населення” („Українська мова й література в школі”, ч. 2 за 1963 р.). Бригада авторів статті „Дбати про культуру мови” теж писала, що „українська мова ввійшла в різні сфери суспільного життя української соціалістичної нації і достойно їх обслуговує. Українська мова через пресу, радіо, театр, кіно, школу проникає в найвіддаленіші куточки нашої республіки і повсякденно впливає на загальнонародну як писемну, так і усну українську мову”.

Саме повторення в різних авторів вислову „усі сфери життя” свідчить про те, що це офіційна формула мовної політики на цьому етапі. Цікаво відзначити, що

в зв'язку з цим „рухом” дозволено читання українських книжок і там, де вони були досі під забороною — на Кубанщині. У ч. 1 „Вітчизни” (за 1963 р.) надруковано допис про те, що в деяких станицях цього краю почали створювати українські книгозбірні, а на початку цього допису читаємо таке: „На січневому пленумі ЦК КПРС у 1961 р. М. С. Хрущов, звертаючись до першого секретаря Крайкому партії тов. Воробйова, сказав, що чимало сьогоднішніх кубанців є нащадками запорозьких козаків”. Але ці слова, як бачимо, згадали тільки тепер, аж через три роки!

У згадуваній статті О. Мельничука заторкнуто й проблему „співіснування” української мови з російською, а це треба розглядати як українське використання того, що сказав був акад. В. Віноградов на Координаційній конференції в 1962 р. Мельничук писав, що оволодіння російською мовою зовсім не означає якогось обмеження функцій української мови з будь-яких сфер її застосування” (стор. 7). Він же, Мельничук, написав і про те, що російську мову викладають у школах України „на правах навчального предмету”, а в усіх тих школах, де „викладання ведеться російською мовою” (він пише: „в частині шкіл”), а також польською й угорською, — „в усіх цих школах українська мова викладається як окремий навчальний предмет”.

Дуже важливий новий момент у цих заходах — звернення посиленої уваги на український **усний мововживток**. Цей захід, очевидчаки, має на меті усунути те „парадоксальне” явинце, що на Україні, за наявності української преси, книжок, українських написів на вулицях і в установах, української розмови майже не можна почути навіть у столиці республіки — в Києві, як це відзначають чужоземні туристи. Тим то І. Білодід у своїй першій статті писав: „До недавнього часу наукові дослідження в галузі української літературної мови, методи її викладання в середній і вищій школі, рекомендації щодо широкої практики переважно були зосереджені в сфері писемної мови. У світлі нових завдань культурного будівництва

слід більше уваги приділяти й усному літературному мовленню". І на отій київській конференції доповіді були присвячені переважно — якщо не виключно — культурі розмовної української мови.

Досі бо було, очевидячки, так, що залякані в умовах тоталітарного режиму люди, особливо інтелігенція, „пестраховували” себе вживанням у розмовах переважно російської мови.

От, наприклад Ільченко в отій своїй статті сконстатував, що „артисти, педагоги, політпрацівники, академіки” говорять по-українському „лише на лекціях, під час вистав, на офіційних засіданнях, а в час перерви, на репетиціях, у дома й на вулиці розмовляють зіпсованою російською мовою”.

У царині внутрішнього впорядкування української літературної мови намічено важливі заходи щодо очищення української літературної мови від силоміць накинутих їй русицизмів, про „реабілітацію” штучно „архаїзованих” (у зеленому слівнику при цих словах були зазначки „застаріле”) або й цілком повикудуваних живих українських слів. У зв’язку з цим заходились переглядати слівникові фонди, рішуче засудивши отої „російсько-російський зелений” слівник (це зробила особливо виразно З. Франко, внука великого українського письменника І. Франка, у статті „На нашій спільній ниві” („Вітчизна”, ч. 3, за 1963 р.).

Таке, в основному, становище української мови в СРСР на сучасному етапі більшовицької мовної політики. Що принесе в цій царині завтрашній день, ніхто не може сказати, оскільки ця політика (як і взагалі всяка політика більшовиків) прикметна всякими зігзагами. Але український народ, напевно, буде використовувати всі можливості, які тільки можуть бути в умовах тоталітарної скованості поведінки людини, щоб зберегти далі свою літературну мову, одну з високорозвинених мов сучасного світу.

—○—

В. Іванис

Симон Петлюра як громадянин, політик і державний муж

(У 38-мі роковини смерті)

„Військо не може бути знаряддям певної партії чи угруповання; воно є здобутком цілої нації, цілої держави, знаряддям її і чинником державного будівництва”.
Симон Петлюра.

Відзначаємо 38-мі жалобні роковини смерті одного з найвидатніших синів України — Симона Петлюри. (Дехто зве Петлюру твердим соціялістом, в дійсності був це гарячий патріот-українець). Окремі етапи його життя такі.

Симон Васильович народився 10 травня 1879 р. в Полтаві, а трагічно забитий 25 травня 1926 р. в Парижі. Прожив 47 років. Походив він з козачого роду — предки його не були кріпаками. Формальну освіту здобув у духовних — бурсі й семинарії. Симон відзначався музикальностю і був непоганим диригентом хору в семинарії. За запросини без згоди адміністрації композитора М. Лисенка вислухати хор семинарії ректор-архієрей Іларіон звільнив Петлюру з семинарії за п'ять місяців до її закінчення.

Ще в семинарії Петлюра вступив до поставшої в 1900 р. „Революційної Української Партиї” (ск. РУП), що видала брошуру Міхновського п. з. „Самостійна Україна”. Літом 1901 р. екс-семинарист Петлюра взяв участь у нелегальному з’їзді студентів у Полтаві, а опісля був учасником національних заворушень у семинарії. За це йому грозив арешт, і він з Понятенком утік на Кубань до козаків-чорноморців (правнуків запорожців). На Кубані в Катеринодарі вже існувала підпільна Українська Громада, що в ній були й члени РУП. Саме тоді наказний отаман Кубані ген. Малама (українець з Катеринославщини) доручив статистиків козакові Ф. А. Щербині написати „Історію Кубанського Війська”, використовуючи 200,000 архівних

справ, що зберігалися в Військовому штабі. Розбирати оті архіви кубанці порадили Ф. Щербині взяти до помочі Петлюру. Так С. Васильович працював два роки, поки не розібрали всі пакунки, знайомлячись з першоджерел про Запоріжжя і його нащадків-чорноморців. Ф. Щербина так характеризує Петлюру: „...Петлюра найліпше розбирався в історичних матеріялах... у моїй пам'яті залишилось гуманне відношення С. Васильовича до жидівської маси... Він був дуже хорошою людиною щодо характеру, вдачі у взаємних стосунках з людьми”. („Збірник пам'яті Петлюри”. Прага, 1930 р. ст. 189-194). З іншими членами РУП С. Васильович у Катеринодарі заснував „Чорноморську Вільну Громаду” з ідеологією РУП. Але поліція в Катеринодарі арештувала Симона Васильовича. Приятелі його взяли на поруки й направили до Києва. Про цей момент проф. М. Славінський написав: „...З Кубані він з'явився в Києві вже готовою людиною, означену політично і індивідуально”... (М. Славінський. Цит. Збірник, ст. 10).

З Києва голова РУП Порш нелегально переслав Симона Васильовича до Львова, де існував Комітет РУП і перебував з десяток членів РУП з емігрантів з Наддніпрянщини. У Львові Петлюра з фальшивим паспортом перебув біля двох років, редагуючи тижневик „Праця” й „Селянин” і співробітничаючи у „Волі”, „Літературно-Науковому Вістнику”, „Записках Наук. Т-ва ім. Т. Шевченка”. Тут він здружився з більшістю інтелігентів і студентів, зокрема з І. Франком. У 1905 р. він повернувся до Києва, де відбулася 2-га Конференція РУП, що змінила назву на „Українську Соціал-демократичну партію” з рішенням вести боротьбу за національне визволення й автономію України з окремим Соймом. З Києва Симона Васильовича вислано з Поршем і Понятенком до Петербурга видавати партійну газету „Вільна Україна”. Однак за півроку він повернувся до Києва (1906 р.) на працю секретаря газети „Рада”, яку видавав Є. Х. Чикаленко. У 1907 р. пощастило зорганізувати соц.-демокр. орган „Слово”, в якому Симон Васильович став одним з редакторів (відділ літера-

тури й театру). Та за браком фінансів „Слово” в 1908 р. припинили, і Симон Васильович мусів знову їхати до Петербурга — вже на заробітки книговодом у Транспортному Т-ві. Цей раз він пробув у столиці біля трьох років.

У ті часи Петербург був повний української інтелігенції (старше покоління мало дві укр. громади) і кишів від укр. студентів. Петлюра, поза заробітковою працею, починув у морі українців. Крім студентських гуртів він бував у старших громадян, як: О. Г. Лотоцький, М. А. Славінський, Беренштам, Ф. А. Щербина й інш. О. Г. Лотоцький згадує про публічний виступ Симона Васильовича („Тризуб” ч. 45, і IX. 1926) таке. У 1911 р. з нагоди 50-ліття смерті Т. Шевченка українські організації й Літературний фонд влаштували урочистіший, як звичайно, „благодійний” вечір. На промовців запросили: проф. М. Ковалевського — визначного промовця, М. А. Славінського й Петлюру. „Було трохи моторошно”, — каже Лотоцький — „коли після двох близкучих промовців російською мовою на естраді величезної переповненої залі з'явився молодик, ширшій малоросійській публіці невідомий, бідненько одягнений Симон Васильович з українською промовою. Був ляк, що його мову назвати „галицькою, Грушевського”. Але оратор почав без записки так певно, що це передалось залі, все принишкло, а дзвінкий сильний голос лунав. Коли кінчив, заля вибухла оваційними оплесками, а проф. М. Ковалевський сказав: „З цього молодика буде толк”.

Через вологість клімату Симон Васильович мусів виїхати з Петербурга й оселитися в другій столиці — Москві, в якій жило багато російської ліберальної інтелігенції й інородців. Крім праці за тим же фахом Симон Васильович з О. Саліковським організував видання місячника російською мовою „Украинская Жизнь”. Журнал скоро став справжньою українською трибуною в Росії. А незабаром він зробився провідним органом і для українців. І в Москві Симон Васильович дуже швидко обзавівся приятелями серед неросіян і ліберальних росіян. Особливо цінним було приятельство з членом Російської Академії

Наук Ф. Є. Коршем, який досконало володів українською мовою і глибоко розумів справу України. Він багато писав про українські справи в ліберальній пресі. Цей академік віщував про Симона Васильовича таке: „українці самі не знають, кого вони мають серед себе. Вони гадають, що Петлюра видатний редактор, патріот, громадський діяч тощо... Петлюра ж безмірно вищий за те, що про нього думають. Він з породи вождів, людина з того тіста, що колись, у старовину закладали династії, а в наш демократичний час стають національними героями. Живе він у не-пригожих умовинах, не може виявити себе. Та хто його знає — чи не зміниться все навколо нас? А коли зміниться, буде він вождем народу українського. Така його доля”.

Де б Симон Васильович не перебував завжди дуже багато писав на різні теми і в різних виданнях. Працюючи в Катеринодарі, багато статтей з архіву написав у „Кубанських обласних відомостях”, у Львові статті на солідніші теми містив у „Записках Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка”, як ось: „Про переселення „турецьких запорожців”, „Секретні циркуляри правительства Кубані”, „Листування Хвед. Квітки з Ант. Головатим”; в „Літер. Наук. Вістнику” — статті: „Стан народної освіти та медицини в Полтавщині”, „Народна освіта в Росії по цифрах”; про „україніку” писав у журналі „Былое”, — як ось: „До ювілею М. К. Заньковецької”, „Пам'яті Тобілевича Івана”, а до перекладу по-українському п'єси „Євреї” Чирикова написав близьку передмову, і т. д. За допомогою журналу „Укр. Жизнь”, він видав про українські справи 10-аркушову книгу Л. Жебуньова й П. Стебницького; за його ініціативою видана книжка (10 арк.) „Галичина, Буковина й Угорська Русь”, і багато інш.

З вибухом 1-ї світ. війни більшість інородців (неросіян) декларували своє ставлення до війни (точніше до Росії) в Державній Думі, а укр. депутати промовчали. Тоді Петлюра рішив випустити маніфест-декларацію від журналу „Укр. Жизнь”. Сам написав його, обговорив з Д. Дорошенком, адвокатом О. Хруцьким і адвокатським по-

мічником Я. Шеремицинським. Узгіднивши з ними, видав брошуру замість чергового числа журналу. Декларація була справжнім відображенням думки широкого українського загалу. Проф. О. Шульгин оцю декларацію вважав виявом Петлюри в закордонній політиці України, коли про цю державу можна було говорити лише пошепки. У декларації визначена політична орієнтація не лише на Росію, а й Антанту. У цьому особливий сенс цього документу (О. Шульгин. Цит. Збірник ст. 172).

Декларація викликала невдоволення в „Союзу Визволення України” (СВУ) за кордоном, бо він мав пронімецьку орієнтацію. СВУ послав до Штокгольму д-ра О. Назарука, який листом просив Петлюру приїхати до нього. Цей же відповів докладним листом, найголовніше з якого таке: . . . „Як тяжко нам не є серед відомих Вам обставин, але попасти в лабети Германії — дякую красно... хочу лише констатувати, з погляду російських українців — банкрутство галицької політики і ту шкоду, яку вона заподіяла в своїх наслідках і нам... 4 мільйони, хоч би й свідомішого народу, не можуть накидувати свою волю, своє розуміння подій, інтересів національних, більш чисельно широким масам”... („Симон Петлюра”. Нью-Йорк. 1956, ст. 188, 189).

Наведені коротко фрагменти дореволюційної діяльності Петлюри свідчать, що в революцію він (Петлюра) ввійшов не винесений революційними хвилями, а широко ознайомлений з усіма частинами українських земель і їхніми діячами, був виробленим публіцистом і досвідченим журналістом з ясно-міцним політичним світоглядом, з глибоко патріотичними, проаналізованими державними концепціями. Добре він знов і обставини в обох столицях царсько-російської імперії. Можна сміливо твердити, що так підготовані до державного будівництва, як С. Петлюра, в той час в Україні були тільки рідкі-рідкі одиниці.

У 1-шу світову війну Симон Петлюра працював у Союзі Земств і Міст. З вибухом революції він зразу з'явився в Києві і з голововою занурився у революційну працю: крім Центральної Ради, виступав у різних комітетах, у пар-

тійних засіданнях, на численних мітингах, а найбільшу увагу віддавав військовій справі, і йому належить честь зорганізування збройних сил України. Було цілком природно, що на 1-му Всеукраїнському Військовому З'їзді (1,000 делегатів) його обрано до Президії, а при творенні Генерального Військового Комітету обрано й його головою. 2-й Військовий З'їзд з 2308 делегатами від 1,600,000 українських вояків Петлюра скликав на бажання Центральної Ради. Військовий міністр Росії О. Керенський цей З'їзд заборонив, наказуючи, що, коли хто не послухає, то того віддати під військово-польовий суд. А З'їзд 18 липня 1917 р. таки відбувся. Генеральний Військовий Комітет далі гарячково працював над українізацією запасних військових частин, які швидко поставали в Києві, Сімферополі, Москві, Хмільнику й інш.

Як вислід постанов 2-го Військового З'їзду, Центральна Рада видала 1-й Універсал і створила виконний орган (уряд) України-Генеральний Секретаріят. Військовим секретарем у ньому став С. Петлюра. Останні події змусили військового міністра Росії, Гучкова, видати наказ про формування українських військових частин, а трьох міністрів (Керенського, Церетелі й Терещенка) змусити прибути до Києва.

Природно, що українське керівництво з самого початку революції приділяло увагу зовнішній політиці. При цім Петлюра виявив вірність своїй концепції — орієнтації на Антанту, а не на німецьку коаліцію, за якою була більшість уряду. Петлюра радив шукати зв'язків з представниками Антанти, а не німців.

У цей період прем'єр В. Винниченко захоплювався „лівим курсом” також і в військових справах, і це змусило Петлюру демісіонувати з поста секретаря (міністра) Військових справ. Його наслідником був М. Порщ, який видав нещасливий наказ до армії про скасування ранг, що зробив і Гучков у російській армії.

Уступивши з поста секретаря Військових справ, Петлюра не вдовольнився членством в Центральній Раді, а кинувся в Слобожанщину формувати добровільну армію.

Він палкими промовами кликав молодь рятувати Батьківщину. Так за короткий час створено Слобідський корпус (чорні й червоні гайдамаки) під проводом Петлюри (був кошовим), який намірявся боронити відтинок на Харків.

Але вибухло повстання в самому Києві. Перед цим, 22 січня 1918 р. Центр. Рада ухвалила IV-й універсал і на другий день під охороною переїхала до Житомира, закликавши Петлюру боронити Київ. Петлюра з'явився з гайдамаками й півбатерією в Києві. Він натхнув молодь (Студентський Січовий курінь) виїхати назустріч бандам Муравйова під Круті, а сам почав поратися з большевиками Києва, — наступати на арсенал. Це був запеклий дводобовий бій; арсенал нарешті здобули, і на подвір'я зігнали тисячу юрбу полонених, очолених запеклою комуністкою Євгенією Бош. Проти них спрямовано цівки скорострілів — одне слово, всіх скосять. Але Петлюра був мужній: він наказав: „Зняти кулемети, і без суду нікого не розстрілювати!” Гайдамаки не вдоволені, але кошово-му скорилися.

Під натиском вдесятеро більших червоних загонів Муравйова Петлюра залишив Київ, але внезабарі він в авангарді знову вступив у столицю. Та за німецької окупації й перевороту ген. Скоропадського, 28 квітня 1917 р. він відійшов від влади. Погодився тільки бути (з вибору) головою Київського земства. У цій новій ролі він швидко зорієнтувався, і користався пошаною своїх співробітників. Однак скоро (12 травня 1918 р.), як небезпечного суперника, його арештувала гетьманська влада (імовірно це було на руку й німцям). Одночасно арештували й В. Винниченка, але його на другий день випустили. За арешт Петлюри було багато протестів: від Земського Союзу, робітників, Національного Союзу й інш. Звільнили ж його по 4-х місяцях на ультимативну вимогу міністрів-українців, очолених А. В'язловим. Звільнений Петлюра лише показався в Земському Союзі, а зразу поспішив до Білої Церкви. Національний Союз ультимативно вимагав від гетьмана П. Скоропадського українського курсу політики, а він (гетьман) 14 листопада 1918 р. видав грамоту про

федерацію з Росією. Після такого акту Національний Союз обрав Директорію і оголосив повстання проти гетьмана, — провід над військом доручив членові Директорії С. Петлюрі з титулом Головного Отамана. Протягом місяця перемога осягнута: 14 грудня 1918 р. гетьман П. Скоропадський і його проросійський уряд передали владу Директорії, зберігаючи цим тягість влади. За повстання Петлюра набув надзвичайної популярності. Місце мазепинства в народі тепер заступило петлюровство.

Національний Союз після перемоги над гетьманом розійшовся. Центральна Рада за німецької окупації втратила всяку пошану, і її скликати було ніяково. Через це створили новий Законодавчий орган — Трудовий Конгрес, обраний з селян, робітників і трудової інтелігенції. На Конгрес прибули й представники від Зах. України, і в день проголошення незалежності 22 січня 1919 р. проголосили й об'єднання Великої України з Західньою. Конгрес висловив довір'я Директорії, доручив їй вести державні справи на правах верховної влади за принципом народоправства, відновляючи Українську Народну Республіку (УНР), а сам розійшовся. Ця постанова формально дала підставу дальнього існування Директорії, в якій надалі лишався Петлюра.

Несамовита пропаганда комуністів у цей час революціонізувала й українські маси, які йшли за найрадикальнішими гаслами, а представники Антанти обіцяли допомогу тільки урядові без соціалістів. А воювати треба було на чотири фронти. Це й змусило знову залишити Київ й відійти до Вінниці. Використовуючи вимогу Антанти, визначніші соціалісти залишали не тільки уряд, але й дехто, як проф. Грушевський, В. Винниченко, М. Шаповал й ін., навіть покинули Україну, виїхавши за кордон. Петлюра ж виступив з соціал-демокр. партії, щоб далі вести боротьбу. Утеча політичних провідників у час боротьби з України — це найсумніша сторінка української визвольницької війни.

При від'зді Винниченка на його місце обрали С. Петлюру, зваливши на нього ще й головування в Директорії,

цебто президентство. Слід згадати, що в цей час в Україну прибув уряд з Галичини і її армія, що репрезентували політично правішу ідеологію. Отже фактично об'єднання (державна соборність) не сталося, воно було паперовим, бо далі існували два уряди, два штаби, узгіднювати які не вдалося. На ланах же України все кипіло-творилося. Оце своєвілля переходило всі межі. Лише деякі повстанці, як ось Ю. Тютюнник, приєднались до армії Української Народної Республіки, а більшість ухилялася від армії й контролі. Об'єднати самих повстанців не вдавалося. Хоч Центральна Рада й прийняла закон про національно-персональну автономію національних меншин в Україні, і навіть існувало окреме юдейське міністерство, однак отаманія своєвольничала, допускаючись, очевидно, й протижидівських погромів. Говорити про якийсь антисемітизм Петлюри чи й усього уряду УНР є нісенітніцею, — це ж бо непідпорядковані урядові УНР партизани своїми вчинками плямували всю армію УНР.

Протипогромних відозв, наказів з боку уряду УНР була повінь. Ось дещо з цього. Центр. Рада ще в березні 1917 р. видала відозву до української людності з такими висловами... „темні сили кличуть вас проливати кров таких, як ми людей, наших братів. Підшиваючись під дорогу нам волю, вони підбèхтують вас, закликають до погромів... Не на те ми взяли волю, щоб різати та розбивати, а на те, щоб усім людям на нашій землі стало жити краще... (Цитовано з газети „Разсвет“ ч. 1. 9. VII. 1917). При прийманні IV-го Універсалу представник юдейів А. Золоторьов заявив: „...Коли ми бачимо, що звільнений український народ дає й нашому народові свободу, то ми беремо на себе частину відповідальності за цей акт, і від усього серця підписуємося під Універсалом“ (І. Чериковер, „Антисемітизм и погромы на Украине 1917-1918 гг. ст. 69). 20. 10. 1917 р. О. Шульгин (генеральний секретар національних справ) закликав: „...Якщо ми допустимо до розгорнення національної ворожнечі і єврейських погромів, то ми самі відштовхнемо від себе ввесь народ“ (І. Чериковер. Цит. пр., ст. 210, 215-217). 15. XII. 1917

С. Петлюра, як секретар військових справ, закликає: „Не допускайте погромів та безпорядків... не покривайте ганьбою славне ім'я українського війська”. 5. XI. 1917 ген. секретар єврейських справ М. Зильберфарб писав до жидів: „...Ген. Секретаріят видав наказ до місцевих влад всієї України ні в якому випадку не допустити погромів. І коли ви упевнитеся, що явно готується єврейський погром, звертайтесь до місцевої влади і вимагайте вжити належних заходів” (І. Чириковер. Цит. пр. ст. 218, 219). У серпні 1919 р. Уряд УНР звернувся до єврейського громадянства й робітництва: „...Соціалістичний уряд, що стоїть на чолі Республіки, веде разом з Головним Отаманом Петлюрою рішучу боротьбу з погромами... У ряді відозв з головний отаман кличе все населення, а також повстанців по той бік фронту, остаточно побороти погромні події, які руйнують країну і ставлять існування республіки в велику небезпеку... Армії налічують в своїх рядах велику кількість євреїв козаків і старшин”. 26. VIII. 1919 р. Головна Команда військ УНР за підписом Петлюри й начальника штабу ген. Юнакова написала до війська: „...Лицарське військо не може причинятися до тяжкої недолі. Хто ж допускається такого тяжкого злочину, той є зрадником ворогом нашого краю й мусить бути усунутий від людського життя... Всіх, що підбурюватимуть на погроми, рішучо наказую викидати геть з нашого війська й віддавати під суд”... Були звернення й від Директорії, і від самого Петлюри, і від ген. Омельяновича-Павленка, ген. Ю. Тютюнника, і розстрілювали за лиху поведінку з жидівською людністю.

Дослідник єврейських погромів І. Чириковер написав про це так: „...Навіть у рядах українських соціалістичних партій трапляється немало присмоктавшихся до них чорносотенних елементів. Але Українська Рада, українська революційна демократія і її органи — вони чисті від гріха, вони подвійної гри не вели в цьому питанні (І. Чириковер. Цит. пр. ст. 112). Це ж ствердила й делегація жидів до Петлюри в Каменець-Подільському, а також письменник І. Зангтвіль — громадянин Англії і інші.

Треба зазначити, що погроми були: за царизму, Тимчасового російського уряду під проводом О. Керенського, за гетьмана Скоропадського, а найстрашніші за Добровольчої Армії ген. Денікіна, — однак ніхто з цих провідників не виступив проти погромів тих часів, і так не обвинувачується, як національний рух український.

Війна Директорії пожвавилася тільки на початку, а потім безупинно перебувала в критичному стані. Бо ж об'єдналися люди цілком різних психологій, які діяли по-різному. Відхід Галицької Армії ледве не спричинив ліквідацію Армії наддніпрянської. Вона мусіла раптово відступити, її рятуватися „Зимовим походом” (по запіллі). Спроба рятувати ситуацію спілкування з польською армією закінчилася чорною зрадою польського „союзника”. Майже всі ті комбінації Петлюра брав на свої плечі, бо поважні дорадники його покинули.

Нарешті вщент виснажені армія й уряд були інтерновані в Польщі й Румунії з ограбуванням з усього, що ще мали оті стражданники. Сам Головний Отаман і Президент опинився нелегально, під несвоїм прізвищем, у Тарнові, пізніше у Варшаві. І в такому стані оптиміст Петлюра пробує організувати ще один зимовий похід, що скінчився „Базаром”.

Минуло три роки. Совети безугавно домагалися видачі Петлюри, бо по всій Україні гудуть про нього легенди. Петлюрівщина не вгласає, недобитки петлюрівці у великій пошані в українського народу. Вчораший „союзник” пропонує Петлюрі залишити Польщу. Під Новий рік, 1924-й, Степан Могила (С. Петлюра) в супроводі В. Прокоповича їде в „далекі світи” — Відень, Будапешт, Швейцарія й Париж, де політичні вбивства не караються смертю.

На еміграції Симон Васильович не склав рук. Він розвинув надзвичайно велике листування майже з усім світом, писав статті, робив (де була нагода) доповіді, будив, щоб не засипали земляки. Написав брошурку п. з. „Сучасна українська еміграція та її завдання”, під якою підписався псевдонімом О. Ряст, і яка спершу надрукована в таборо-

вій друкарні Щипйорно. („Симон Петлюра”. Нью-Йорк, 1956. ст. 300-340). У цій брошуру дуже докладно розглядається стан еміграції і що їй треба робити, щоб була корисною в боротьбі за державність. На початку 1925 р. він організує видання в Парижі тижневика „Тризуб”, що виходив до 1940 р. У ньому співробітничала вся емігрантська еліта й часто — сам Петлюра. Політичні огляди в „Тризубі” М. Славінського були перлинами в нашій періодичній літературі. Петлюра в Парижі заснував організацію поневолених народів „Прометей”, який згодом перенесено до Варшави, і ця організація проіснувала до 2-ї світової війни.

Сім куль опівдні 25 травня 1926 р. на розі бульвару Сен Мішель і вул. Расін у Парижі спинили невсипуще життя Симона Васильовича Петлюри. Серце невтомного патріота перестало битись. Убив його кримінальний найманій злочинець.

Чому його вбито? Комуністи-росіяни вже здавна полювали на Петлюру, — ще з часу першої навали на Київ. Коли українці вперше відступили із своєї столиці, московські кати розстріляли безневинно 40 мужчин, бо думали по зовнішності, що то був Петлюра. („Симон Петлюра”. Нью-Йорк. 1956, ст. 72). Ім'я С. Петлюри серед людности України набувало надзвичайної популярності, про нього підпільно ширились легенди. Москва ж лаштувала припинення НЕП-у і заведення колхозного рабства. Кожна жива популярна в народі особа кремлівських душогубів несамовито лякала. Отже активного, уже легендарного Петлюру треба було усунути з життя за всяку ціну. Кремль вислав для цього своїх агентів.

Уже після виправдання на суді Шварцбарда (що вбив Петлюру) ген. Микола Шаповал (противник Петлюри) і Добковський зробили заяву, що головним фактичним організатором вбивства С. Петлюри 25 травня 1926 р. був Михайло Володін. Але про це обидва, М. Шаповал і Добковський, на попередньому слідстві промовчали. Через це не було приводу для притягнення М. Володіна до відпо-

відальності, як мусіло б статися. М. Володін зблизився з М. Шаповалом, і міг би щось виявити...

Усе, коротко переказане, свідчить, що С. Петлюра діяв як глибокий український патріот. За Україну він віддав усе найдорожче, що мав — ЖИТТЯ СВОЄ!

Сучасним і майбутнім поколінням Симон Петлюра лишив заповіт: „НАША СИЛА В ЄДНОСТІ, А ПОРУКА УСПІХУ НАШИХ ЗМАГАНЬ У ДЕРЖАВНИЙ СЛУХНЯНОСТІ!”

Від Редак. „Н. Л.”. — Проф. Василь Іванис — автор монографії „Симон Петлюра — президент України”, Торонто 1952.

— 0 —

Дмитро Соловей

ВАСИЛЕНКО, МІЛЮКОВ І САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНИ В 1918 Р.

(Продовження)

Але у величезної більшості зрусифікованої й асимільованої тодішньої української інтелігенції не з'являлося навіть наприкінці життєвого шляху такого трагічного усвідомлення своєї помилки.

Такою фактично була ситуація в 1917 р. на Україні, що її створила довга дія традиційного імперського панування й виховання. Українська інтелігенція, відрівна цим вихованням від свого народу й його інтересів, у величезній більшості була як не цілком зрусифікована та асимільована, то у великій мірі в полоні традиційних імперських ідей, імперського мислення і служила інтересам тої імперії. Тому, як почалася друга після 1648 р. велика соціальна, національна й політична революція на Україні, виявилося, що на кожному відтинкові відродженого державного життя в Українській Народній Республіці абсолютно не вистачає відданих фахових інтелігентних українських сил, що ними можна було б обсадити бодай найголовніші позиції в державі. Такий стан неминуче мусів привести до катастрофи. Свідомість цієї трагедії й спричинилася до того, що Грушевський, повернувшись в бе-

резні 1918 р. до Києва, розплакався на Шевченківському концерті, як про це згадує в своїй статті „Культура краси й культура життя”.

2. Спогади В. Н. Андрієвського про стан української школи в 1918 р. та про ставлення до неї Василенка

Один з істориків режиму П. Скоропадського, що сховався за скороченням Б. Г. (мабуть, Б. Гомзін) в офіційному гетьманському виданні писав у 1941 р., що в момент державного перевороту 29. IV. 18:

„90 відсотків так званого свідомого українства було з Центральною Радою. Це значило, що українська інтелігенція, що складала те українство, з менту встановлення Гетьманства в переважній своїй більшості стала в опозицію до Гетьмана. Те ж, що піддержало Гетьмана в його чині, не так думало про Україну, та її політично-державне майбутнє, як більш про свій становий та маєтковий інтерес, добачивши в Гетьманстві свого роду переходову станицю, де можна було перейти до себе після революційного буревію та зробити з України трамплін до скоку в Єдину й Неділіму Росію”.⁵⁰⁾

До зробленого тут опису тодішньої політичної ситуації, треба додати тільки, що й сам П. Скоропадський, як про це ясно свідчать зібрани тепер докупи факти й зокрема спогади Кантакузен-Сперанської, дивився тоді на свою „Українську Державу”, як на „трамплін до скоку в Єдину й Неподільну Росію”, але не виявляв цього лише прилюдно.⁵¹⁾

Змальована тут ситуація й примусила тодішні українські організації, що були свідомі національних прав і потреб свого народу, вже через два тижні після перевороту створити „Український Національно-Державний Союз”, який, як подає Д. Дорошенко, поставив собі за завдання:

⁵⁰⁾ Український Державник — Календар-альманах на 1942 р., Берлін, ст. 41.

⁵¹⁾ Див. докладно: Д. Соловей: „У справі оцінки акту державного перевороту 29. IV. 1918 р.” Дітройт, 1959.

„Рятувати загрожену українську державність та сконсолідування всіх сил для праці над будовою незалежної Української Держави”.

А далі він пише:

„До цього Союзу приступили партії: українських соціялістів-самостійників, укр. соціялістів федералістів, укр. трудова партія, укр. хлібороби-демократи, Об'єднана Рада Залізниць України і Почтово-Телефрафна Спілка. З дорадчим голосом вступили до Союзу укр. соціал-демократи й укр. соціялісти-революціонери”.⁵²⁾

Себто — до Союзу увійшли всі тодішні центральні українські громадсько-політичні організації. Вже 21. V. 1918 р. цей Союз на своєму засіданні ухвалив текст меморандуму, що його й було 24. V. доручено Гетьманові. У тому меморандумі був зроблений перегляд тяжкого становища на всіх головних ділянках громадсько-політичного життя України, яке створилося в наслідок того, що ті ділянки були віддані гетьманським режимом під керівництво елементам, які були цілком ворожі українському національному відродженню. Зокрема про Міністерство освіти, на чолі якого стояв М. П. Василенко, сказано в тому меморандумі так:

„У Міністерстві освіти, найважнішім для нашої молодої Держави в її будучім розвитку, ми маємо міністра хоч і українця родом, але російського кадета, який ніяк не може відійти від практики своєї партії, найшкідливішої для нашої державності, і завдяки його розпорядкам державна мова, що потрібue в школі найбільшої підтримки, залишається на власні сили в боротьбі з московською, яка досі єдина панувала в школі; увільнення новим міністром всіх директорів та інспекторів шкіл і заявлення ним автономія шкіл, при нових виборах на ці посади шкільними радами, що складаються з денационалізованих елементів, вихованіх у ворожнечі до української ідеї, наперед забезпечує усунення українських педагогів від керівництва освітою”.⁵³⁾

⁵²⁾ Дорошенко, том II, ст. 103.

⁵³⁾ Дорошенко, том II, ст. 105.

Очевидно, цей протест мав цілковиті підстави. Адже й сам М. Василенко, виступаючи на кадетському з'їзді, що відбувся в Києві в першій половині травня 1918 р., дав зрозуміти, що він, як міністер освіти, допомагати державними засобами розвиткові української школи й культури не буде. Нехай, мовляв, сама українська культура завойовує собі потрібне в державі місце. Він казав:

„Українська культура повинна вступити в боротьбу з російською культурою. Ця боротьба буде помагати розвиткові української культури”.⁵⁴⁾

Фактично це була та сама теорія про потребу „боротьби двох культур”, що її 23. III. 1923 р. (через п'ять років після Василенка) обстоював на партконференції в Києві ген. секретар ЦК КП(б)У Д. Лебедь, який, либо нь, до українців себе й не зараховував. Він теж казав:

„Ми теоретично знаємо, що боротьба двох культур неминуча. На Україні через певні історичні обставини культура міста є російська, культура села — українська... Поставити собі завдання активно, українізувати партію, цебто і робітництво... це значить стати на точку зору нижчої культури села порівняно з вищою культурою міста”.⁵⁵⁾

Висуваючи теорію „боротьби двох культур”, вільної, так би мовити, кункуренції їх, в якій кожна з цих культур сама мала захистити себе і тим довести свою життєздатність, забувалося чомусь, що великоруська культура протягом більш як два віки була всемірно протегована й підтримувана державним апаратом і на засоби не тільки великоруського, а й українського народу. А українська культура навпаки — так само всемірно була затримувана у своєму розвиткові і упосліджена в державі, а українська мова не допущена ні до школи, ні до публічно-державного вжитку. Таким чином, ставити їх тепер в однакові умови на Україні для конкурентійного змагання без попередньої

54) Дорошенко, том II, ст. 44-45.

55) Цитуємо за книж. С. Николишин: Культурна політика большевиків і український культурний процес. На чужині, 1947, ст. 14.

направи зроблених раніше шкод великоруською колоніальною політикою не було ані чином справедливости, ані чином безсторонності. І якщо оця ідея „боротьби двох культур” була зрозуміла в устах русифікатора Д. Лебедя, бо він добре знат, чого хоче, то не так легко зрозуміти її в устах М. Василенка, що безперечно свідомим русифікатором не був.

Віктор Андрієвський, губерніяльний комісар освіти на Полтавщині в 1917-1918 рр. у своїх спогадах чимало присвятів уваги українській школі в 1918 р., бо вона йому підлягала безпосередньо.

Сам В. Н. Андрієвський усвідомив себе українцем ще за передреволюційних часів. Автор він дуже пристрастний, але яскраво право-консервативний, і державний переворот 29. IV. 1918 р. зустрів він з невимовним ентузіазмом, бо просто ненавидів усяких там соціалістів, що творили тоді в Центральній Раді величезну більшість. Випадково почувши по телефону повідомлення про переворот, здійснений Скоропадським у Києві, він пише:

„Перше почуття мимохіть підслуханої мною розмови се було недовір’я і радість — безмежна радість, що навіть не давала вірити в можливість такого великого щастя... Де ж таки, ми маємо Гетьмана!... Стару традиційну українську владу... Гетьмана з усіма ознаками нашої національної української влади. З булавою, бунчуком, гетьманською корогвою, з усіма отитими історичними аксесуарами, про котрі я і пара моїх друзів і однодумців потаємці мріяли ще на гімназіальних і університетських лавах”...⁵⁶ І т. д.

А в іншому місці своїх спогадів він каже про владу П. Скоропадського:

„...се в кожнім разі перша справжня влада в українській державі”.⁵⁷)

З цього бачимо, що Андрієвський на початку ніяк не належав до ворогів гетьманського режиму. Гляньмо ж

⁵⁶⁾ В. Андрієвський: З минулого. Том II — Від Гетьмана до Директорії. Частина I: Гетьман, ст. 38.

⁵⁷⁾ Там же, ст. 103.

тепер, що він писав пізніше про М. П. Василенка і його політику щодо української школи. Так, на стор. 168-171 він докладно описує, з якими труднощами пощастило самому громадянству міста Полтави організувати першу українську гімназію ім. І. Котляревського та добути для неї якесь приміщення, бо Міністерство освіти довший час було глухе й мовчуше на всі його клопотання про приміщення і нічим не хотіло допомогти тій гімназії. Описує він також тяжкий стан нижчої школи на Полтавщині, яку в передущому 1917-18 навчальному році було українізовано виборними земськими управами, а з початком 1918-19 навчального року знову почали русифікувати представники гетьманської влади. Він пише:

„З того часу, як Міністерство внутрішніх справ (гетьманського уряду) покасувало у нас вибрані повітові управи і попризначало нові по-своєму вибору, майже по цілій Полтавщині почалася цілковита русифікація нижчої школи. При тодішніх умовах земська управа була повним господарем над нижчою школою, бо земство давало кошти на її утримання і за прошувало учителів. Отже, учителів-українців стали звільняти, на завідуючих шкільною справою управи позапрошували колишніх шкільних інспекторів — випробуваних ще за царських часів кацапів-русифікаторів. Особливо на тім полі відзначилось земство Кременчуцьке і Прилуцьке. З Кременчука до мене двічі приїздили зі скаргами делегації від учителів. Та що я міг зробити? Я писав до повітової управи, телефонував, домагався, але результатів не було ніяких”.

І далі Андрієвський розповідає про конкретні випадки:

„У кременчуцькому земстві, як мені донесено було, замовлено старі московські підручники, тим часом як для всіх шкіл заготовляло підручники Полтавське губерське земство (ще виборне і не розв'язане гетьманською владою), Полтавська Спілка споживчих товариств і Департамент нижчої школи міністерства освіти. Я телефоную в кременчуцьку управу: „Чому замовлено московські підручники?” Відповідь: „Тим, що інших нема!” Я знов телефоную, що є там то й там. Відповідь: „Ми того не знаємо”. — А тим часом кожде земство прекрасно поінформоване і навіть від ста-

рих управ є замовлення. Я знов пропоную, щоб вилисано було негайно українські підручники. Відповідь: „Ми не знаємо, чи їх затверджено міністерством”. Я: „Я ручуся Вам, що підручники затверджено”. Відповідь: „Нам Вашої запоруки мало!” Я посилаю про те офіційний доклад в департамент нижчої школи і дістаю відповідь від А. Лещенка (керівника цього департаменту) приватним листом: „Що ми можемо зробити? Ми щодня інформуємо міністра про такі справи, а він каже, що то не його діло — земство не в його владі, а належить до міністра внутрішніх справ!”⁵⁸⁾

Коли Андрієвський 11. VII. 1918 р. прибув до Києва на всеукраїнський з'їзд комісарів освіти, то з інформації інших виявилося, що українські школи по цілій Україні перебувають у такому ж жалюгідному стані, як і на Полтавщині. І не тільки нижчі, а й середні. Вирішили про все це сказати міністрові. Але даемо слово самому Андрієвському:

„На другий день з'їзду завітав до нас і пан міністер освіти М. Василенко. Симпатичний дідусь з типовою українським обличчям, він робив приємне враження своїм добродушним виглядом.

Привіт(аль)ну промову до нього виголосив губерніяльний комісар освіти з Катеринославщини — Труба. Майже в цілогодинній промові він говорив про непорядки і безладдя в шкільній справі, про цілковитий хаос в управлінні і про кривді, які терпить українська школа від москвинів і москвофілів. Враження від його „привітної” промови було дуже тяжке — чулася скарга на міністра і його порядки”.⁵⁹⁾

Як же реагував на все це Василенко? Андрієвський подає:

„Міністер нам відповів коротко й досить неясно. З його промови виходило, що він дуже радо використає матеріали, які ми йому підготовили, а там, мовляв, видно буде що і як. А поки що не треба поспішатися, а робити все розумно й обережно, щоб нікого не дратувати — поволі все прийде у свій час”.

І Андрієвський закінчує:

⁵⁸⁾ Там же, ст. 171-173.

⁵⁹⁾ Там же, ст. 104.

„Його відповідь нікого з нас не задовольнила тим більше, що наприкінці він висловив жаль, що не має часу, щоб завітати до нас у друге. Ні великого зацікавлення до того, як стойть справа освіти на місцях, ні заинтересування до нашої роботи, ані довір'я до нас самих п. міністер видимо не виявив”.⁶⁰⁾

З’їзд комісарів виготовував і залишив Василенкові меморіял з приводу стану й потреб української школи, але, не маючи надій, що це принесе якусь користь, вирішив надіслати ще й численну делегацію до самого Гетьмана. П. Скоропадський прийняв делегацію в присутності Василенка, вислухав і, як подає Андрієвський (він був головним промовцем від делегації), щодо шкільних справ:

... „в усім посилається на присутнього міністра і казав, що він (гетьман) з плянами міністра знайомий і цілком одобрює його політику: робити все поволі, але солідно, так щоб нікого не дратувати”.⁶¹⁾

Таким чином, комісари освіти роз’їхалися ні з чим. Українська школа не цікавила ні П. Скоропадського, ні його міністра М. Василенка. Їхня увага полонена була чимсь іншим.

Ще за часів Центральної Ради був створений інститут губернських, а подекуди й повітових комісарів освіти, на чолі якого став генеральний комісар освіти Ів. Стешенко. До речі, хоча В. Андрієвський до всіх соціалістів ставився відверто негативно, про Стешенка, як про людину й громадсько-політичного діяча, він пише з винятковим підтекстом, відзначаючи, що „Стешенко був один із найвидатніших українських діячів”.⁶²⁾

Комісари освіти мусіли пильнувати, щоб українській мові ніде не було кривди, а також мусіли наглядати за всіма школами й керувати дерусифікацією їх. Після гетьманського перевороту інститут комісарів освіти не був скасований, проте, як пише Андрієвський:

⁶⁰⁾ Там же, ст. 104-105.

⁶¹⁾ Там же, ст. 112.

⁶²⁾ Там же, ст. 132.

„Спеціально щодо наших комісарських посад міністер не дуже прихильно ставився. Правда, він не скасував ні посади генерального комісара освіти, на котрій від Центральної Ради лишився Іван Матвійович Стешенко, ані губерських і повітових комісарів, котрих було встановлено заходами цього останнього, але він нічого не давав робити ні йому, ні нам. Стешенка це дуже дратувало, і він кілька разів збирався подавати до димісії. Тільки прохання і переконування Лещенка і ще декого удержували його покищо від такого кроку.”⁶³⁾

Але ось в ніч на 30. VII. 1918 трапилася трагічна подія. Стешенка, що приїхав із сином з Києва до Полтави серед ночі, забив на вулиці невідомий, що спеціально за ним стежив і не мав на думці грабувати. Дізнавшися про це, Андріївський вдень кинувся до поліції, до губерніяльного старости Ноги, вимагаючи негайного розшуку за злочинцем і слідства, але скрізь натрапляв на абсолютне незацікавлення та на явне проволікання справи. Послав Андріївський телеграми й до Києва, але й відті ніякого відгуку. А телеграма до дружини Стешенка не була їй доставлена, і вона про загин чоловіка дізналася лише з газет. Тож із зрозумілою гіркотою Андріївський пише:

„Слідство про убивство Айхгорна було проведене за один день німецькою владою. Злочинців зловлено і негайно покарано. Але Айхгорн був німець, а хиба українець у „своїй“ державі міг тоді сподіватися на оборону своїх громадянських і звичайних людських прав у такій мірі, як наші „союзники“? (ст. 138)

А якже поставився до справи М. П. Василенко, що йому, як міністрові освіти, безпосередньо підлягав Стешенко? Про це Андріївський пише так:

„Тут наприкінці ще муши зазначити, що міністер освіти виявив найменше заінтересовання в тій справі: принаймні на мою телеграму, а потім і докладний рапорт про подію я не удостоївся ніякої відповіді“. (ст. 138).

⁶³⁾ Там же, ст. 76

Поведінка, як бачимо, більш ніж дивна. Так убивство Стешенка, що мало безсумнівні ознаки політичного убивства, і лишилося не розкритим через дивну байдужість і не зацікавленість урядових чинників. Створювалося враження, що влада взагалі не зацікавлена у висвітленні цієї справи, хоч Стешенко формально був високою урядовою особою. Щоправда, похорон Стешенка в Києві, куди було перевезено труну, взяв на свій кошт гетьманський уряд. Та це нам нічого не говорить. Адже й похорон Мих. Грушевського більшовицький уряд взяв на свій кошт.

(Далі буде)

Л. Биковський

ЗВЕНИГОРОДСЬКА КОМЕРЦІЙНА ШКОЛА

Спомини з 1905—1912 pp.

(Продовження)

Але найбільше мені сподобалися подорожі по Поділлі. Старша батькова сестра, тітка Марія, була замужем за добродієм Павлом Пьонтковським. Вони жили тоді в с. Сумівці над р. Бугом. Дядько Павел служив там економом в одного з орендаторів у маєтках графа Собанського.

Жили на селі в невеличкому давньому домі, що скидався на хату, криша якої була пошивана соломою. Дім складався з кількох світличок, пекарні з малими віконцями, високими порогами й гляніяними долівками. Убогі, старомодні меблі доповнювали цей півселянський побут. Дядько Павел не здобув собі ніякої освіти, тому й тинявся по другорядних панських посіlostях, займаючи там незначні становища. Вони пасли злиднів, бо одружилися з великого кохання, не дивлячись на спротив рідні.

Я перший раз очував у домі пошиваюму соломою, і ніяк не міг заснути, боячись пожежі. Вони приймали мене дуже сердечно. Дядько возив „лінейкою” по фільварочних полях, пояснював способи господарювання в їх-

ній околиці. То були якраз жнива. Село й поля доходили впритул до р. Бугу. Ця ріка мені дуже сподобалася своєю повільною течією й тихим, простірним краєвидом, що стелився по його берегах. Теплий вечір після денної спеки спокійно, поволі надходив. Робітниці-двічата верталися з польової праці додому. Нагріте за день повітря пахло стиглим збіжжям і курявою, що здіймалася на шляху з-під їхніх ніг. Запашна, чарівна ніч Поділля обіймала село, поля й усе навколо.

У неділю дядько взяв мене з собою на Службу Божу, що відбувалася в палацовій каплиці графів Собанських. У відстані кількох верст на другому березі р. Бугу, серед просторого парку знаходився їхній палац. На великому коловому під'їзді до білого палацу всуціль цвіли червону плямою якісь квіти. Під'їзд був обведений зеленню високих, літніх дерев. Сполучення цих кольорів враз із простором та різnobарвними кущами й пісочними доріжками між ними було вельми привабливим.

У Собанських завжди гостював якийсь римо-католицький ксьондз на відпочинку. Отже не було труднощів у відправленні недільних Богослужб. Графіня мелодійно грала під час Служби на фігармонії. Гурток богомольців складався з рідні Собанських, палацової служби та навколоїшніх службовців. Ця Богослужба відрізнялася від інших по костелах, які мені доводилося відвідувати, своєю імпровізацією та великопанським окруженнем. Відчувається, що частина присутніх з-поміж служби і приїзжих є в каплиці не так в цілях релігійних, як — щоб показатися перед мешканцями палацу, що й вони були тут! У розмовах, пошепки, говорилося менше за Бога, а більше за графів Собанських, перебільшено підносячи їхні вальори.

З Сумівки я поїхав з тіткою кіньми до цукроварні в Усті на Поділлі. Там проживала їхня донька, моя двоюрідна сестра, яка була замужем за п. К., інженером-хіміком у цукроварні. Тітка на другий день від'їхала додому, а я лишився у них на кілька днів. Вони жили в невеличкому домі біля ставка. По другому боці була цукроварня,

де працював її чоловік. Цукроварня належала п. Глінському, багатієві, який мав на Правобережжі біля п'ятьох цукроварень.

Цукроварня в Усті була одною з найдавніших в Україні як своїм віком, так і устаткуванням. Невеличка, в давніх цегляних мурах, вона була всередині вся дерев'яна: дерев'яні стовпи, дерев'яні підлоги й помости, дерев'яна стеля й дерев'яні внутрішні перегородки. У ту деревину була вмонтована машинерія, також відсталого типу. Після новітньої, великої вільхівської цукроварні графа А. Потоцького, де я народився як яку відвідував кілька разів, цукроварня в Усті представлялася як бідне село після міста. Очевидно в п. Глінського не було таких засобів, як у графа А. Потоцького; отже він поставив „хрест” на своїй цукроварні, і тягнув з неї зиски, не дбаючи про її поліпшення та перебудову.

Подалі, за домом моїх родичів в Усті, знаходився великий занедбаний парк. Ніхто віддавна в ньому вже не жив. Вінувесь був помережаний ровами-каналами зо зруйнованими містками через них. Колись, мабуть, по цих потічках їздили човнами попід містками. Вода доходила сюди із ставка. Довгі вузькі доріжки по парку були обсаджені столітніми дуплястими липами. У тіні попід ними по деяких місцях стояли лавки з тесаних, півзітлілих дерев'яних брусів. Було тихо, пахло вогкістю гнилого листя під деревами й напівобвалених, замулених та зарослих бадиллям ровів. Я часто пересиджував у парку, роздумуючи над його колишньою великопанською славою й людьми, які по ньому ходили....

З розмов з родичами довідався, що інженер К. літом ходив кругом ставу на працю в цукроварні. Зимою, коли ставок замерзав, скорочував собі дорогу, йдучи навпротець по льоду. Одного разу (це було під весну), проступуючи навпружки, він заломався посеред ставка. Плив уперед, хапаючись за кригу, щоб вилізти з води, але вона все обломлювалася. Таким способом добрався, з великим зусиллям, до берега. Напів притомний кинувся до горілки й теплого ліжка, в якому й пролежав зо три тижні від

лихоманки, що трясла ним після студенної купелі. Видужав, але відтоді завжди обходив влітку й взимі ставок, не довіряючи йому.

Під час моого перебування в них були гарячі подільські ночі. Сестра з дитиною мусіла спати в хаті, але я з її чоловіком стелилися надворі, в садку, під вікном, бо через духоту годі було заснути в хаті.

Відвідуючи близчу й дальшу рідню, ми одночасно постійно перебували в колі взаємовідносин з іншими службовцями в маєтку графа А. Потоцького та сусідами по довколишніх селах. Це було середовище польсько-українсько-російсько-жидівського характеру. Його наставлення до нас було різноманітне — від зичливого до байдужого, а то й підступно-ворожого.

Серед поляків, крім вищезгаданих, найбільшої матеріальної й моральної підтримки ми зазнали від тодішнього батькового начальника-надлісничого Йосифа Сідоровича та його родини. Він і його дружина були півселянського, чи міщанського, походження з Польщі. Як абсолювент Лісного Відділу Новоолександрийського Сільсько-Господарського Інституту в Пулавах, він був знавцем лісової справи, мав життєвий і фаховий досвід. Зорганізував в звенигородських лісах графа А. Потоцького зразкове плянове лісовлаштування, поліпшив використання лісу й провів на широку скалю лісонасадження. Мав ліберальні переконання з селянськими симпатіями. Проявляв їх не тільки на словах, але й у поведінці. Наприклад, постійно одягався в селянську світку. У ній появлявся на прийняттях службовців в управі маєтків в с. Бужанці й при інших нагодах. За це вони його не любили, вважали химерним і „хлопоманом”. Він віддячувався призирством до них і почувався самітнім. У нього були дві доньки, які вчилися в середніх і високих школах.

Ці суспільні й шкільні обставини зблизили наші родини. Ми відвідували взаємно одні одних. Й. Сідорович всіляко підтримував батька в його заходах дати дітям освіту, і за це цінив його. Особливо він зичливо ставився до мене, намагаючись зашепити мені свої демократичні

погляди й помагаючи своїми впливами впродовж багатьох літ в Україні, в Московщині й згодом вже на еміграції, в Польщі.

Ближчим нашим сусідом був новий економ на фільварку в Попівці, п. Х., який настав після попереднього ста-росвітського добродія. Панство Х. були з Польщі, молодшого віку, з малими дітьми. У нього була сестра літ біля 17. Віддав її, не дивлячись на її літа, до початкових кляс Звенигородської Жіночої Гімназії, де вона вчилася разом з моїми сестрами, значно молодшими. Бувши новою людиною на Україні, він постійно радився мого батька у справах місцевих взаємовідносин. Ця і гімназіальна причини зблизили наші родини, і ми взаємно відвідували одні одних.

На тому ж фільварку працював, помічником економа, добродій К., молодий чоловік, поляк місцевого походження з українськими симпатіями. Був самітній, порядний і працьовитий. Розумівся в с. господарстві, критично ставився до інших службовців і не був вдоволений своїм становищем. Відвідував нас, радячись у батька; як йому поліпшити життєву кар'єру? Згодом ми довідалися, що він цілком зукраїнізувався, — лишив працю на фільварку, одружився з місцевою селянською дівчиною й став господарити на власному полі. У 1921 році я зустрівся з ним на Люблинщині, в Польщі. Він був поліціянтом.

Сусідом із степової сторони Привороття був п. Т., економ на фільварку в с. Залеському. Був також, здається, місцевого походження, високий ростом, сильної будови тіла, здоровий „бугай”, самітній. Виживався в цьому відношенні серед фільварочних робітниць. Дім йому провадила сестра, старша за нього, ідеальна господиня й привітної вдачі. Отже задля неї, а не задля особи п. Т. з його простацькими парубоцькими звичками, наші родини зблизилися і товарисько взаємно відвідували одні одних.

По кількох роках приятелювання ми розійшлися. Це сталося через такі причини. Пан Т. брав участь у щорічних зимових полюваннях у Приворотті. Опівдні, під час сніданків, мисливці обслуговували дві гарні дівчини з По-

лівки. Вони в тій цілі пишно вдягалися в український національний стрій. Охоче йшли на цю працю, бо крім платні отримували щедрі „напивки”. Треба зазначити, що поведінка мисливців щодо цих дівчат була завжди порядною. Але одного разу, коли дівчина, нахилившись, помагала старшому мисливцеві взути чобота, п. Т. тихцем підійшов із-заду і схватив її, своїм парубоцьким звичаєм, прилюдно, за груди! Дівчина заллялася пурпурою, але вийшла з цього соромливо становища вміло. Вона сильно відштовхнула п. Т. й продовжувала, немов нічого не скoilося, свою роботу. На цей негідний вчинок пана Т. негайно зареагували інші мисливці, голосно осуджуючи його. Він зніяковів і відіхав додому, покинувши дальше полювання.

Я був присутній при тому, і ввесь скипів! Тим більше, що я жив уже тоді в атмосфері „Кобзаря” Т. Г. Шевченка і його „Гайдамаків”! Українська дівчина, та ще й в національному одязі, була для мене-юнака платонічним ідеалом, якщо не святощами! Отже, з моєї точки зору, то була національна зневага, знущання поляка над безборонною українкою!

Відтоді ми перестали бувати у п. Т. Тим більше, що його сестра провідалася, і виїхала з чоловіком в інші околиці. Отже нас нічого більше не лучило з цією родиною.

Серед наших українських знайомих переважали звичайні собі люди. В їхньому товаристві інколи приємно було провести час, але глибших слідів вони по собі не лишили. До таких належала вищезгадана родина священика о. Пясецького в Попівці, де ми були членами православної парафії. Ми взаємно одні одних відвідували впродовж усього нашого перебування в Приворотті.

Другою була родина аптекаря з м. Рижанівки. Бездітне подружжя, середнього віку, відзначалося товариськістю, без журною веселою вдачею та самохвалством. Прізвища їх не пам'ятаю, але його прозивали — Люньчик, а її кликали — Нюньчик! Він, як і кожний аптекар на провінції, успішно суперничав з місцевим новим лікарем, бо

нібито розумівся на всіх хворобах і мав на це завжди відповідне лікарство. Виріб їх був його тайною. Зокрема він приготовляв т. зв. „вільшанський плястер”, що справді швидко вигоював скалічення й виразки на тілі. Розумівся також і „на зубах”, які сам собі ладнав. Вони нудилися в містечку, і час до часу гуртом з іншими приїздили до нас на маївки та гулянки. Натомість ми бували в них тільки в аптечних справах.

До них приїдувалася місцева акушерка з сестрою, які працювали в Рижанівській лікарні.

З учительками в школах по сусідніх селах ми весь час були в контакті.

Серед цієї байдужої групи з'явився десь у 1907-8 р. місцевий поліційний урядник, українського походження. Не було й тижня, що б він не навідувався до нас. Говорив по-українському, чомусь прикидався приятелем, робив нам різні дрібні послуги і т. п. Отже й мої батьки мусіли йому таким же способом віддячуватися... Батько відразу попередив мене, щоб я „тримав язык за зубами”, бо це „приятельство” не віщує нічого доброго. Він за чимсь нишпорив, але, не маючи до чого причепитися, занехав „приятельство”, і зник, так само, як і з'явився.

Зате ж затямилася мені, по нинішній день, інша група тодішніх наших українських приятелів, яка мала вплив на формування цілого українського світогляду. У зв'язку з лісовлаштуванням у Приворотті ліс був поділений просяками на прямокутні ревіри. По рогах ревірів ставилися стовпчики з позначенням чисел ревірів. Це відповідало інвентарній книзі лісництва з відповідними описами ревірів. Стовпчики малював „набіло” й робив на них написи „начорно” маляр з Попівки. У зв'язку з цією працею він бував у нас. Згодом почали нас відвідувати й його доньки віком 17-20 літ. У приязній гутірці з ними торкалися й українських тем. Тоді вони почали нам приносити, нарікаючи на пошту й поліцію, поодинокі числа „Літературно-Наукового Вістника”. Виявилося, що маляр і його родина були свідомими українцями. На цьому полі зав'язалося між нами приятельство. Батьки, через працю, не мали

часу займатися цією лектурою, але я зачитувався у всьому, що вони приносили.

Другою була родина священика о. Скрипчинського в с. Кобриновій. Він був вельми енергійний і інтелігентний, з принизливими очима. Був заможний, і його дві доньки та син училися в середніх та високих школах у Києві. Брат священика виступав правним оборонцем інтересів селян у процесі з приводу „виводу садків” із звенигородських лісів графа А. Потоцького. Процес той він програв, і тому відношення о. Скрипчинського до маєтку й до моого батька було стриманим. Він, як людина незалежна, явно виявляв своє негативне до нас відношення. Але якось так склалося, що взаємні спорадичні відвідини у службових справах згодом перейшли в постійні й навіть дружні. Очевидно, священик, пізнавши нашу родину близче, змінив свою думку, а спільність інтересів у справі освіти дітей і „українофільські симпатії” довершили факт взаємного довір’я.

Після кожного побування в них я відчував якийсь психічний струс, який штовхав мене до дальших зацікавлень українськими справами. Родинна атмосфера у о. Скрипчинського була українською і на високому рівні. Він тактично не виявляв своїх українських симпатій, але чомусь звернув на мене особливу увагу. Під час післяобіднього чаю, в присутності моєї рідні та своїх дітей, він завжди задавав мені різні „сковзькі” запитання. Я тоді вже знав дещо з української літератури й початки історії України. Ці відомості не були в мене пов’язані між собою у струнку систему, але де бракувало знання, там порожнечу виповнювало українське почуття. Отже, слухаючи моїх сміливих і ризиковних відповідей, о. Скрипчинський тільки казав: „Ах, так?!” і споглядав на своїх дітей, які в тих диспутах ставали переважно по моїм боці.

Українські почуття, які о. Скрипчинський тактовно-педагогічним способом плекав в мені, скріплювалися ще одною причиною, про яку може вони й не здогадувалися. В їхньому садку за домом була пасіка, якою о. Скрипчинський любувався. Між пасікою й домом остононь ле-

жав якийсь дивний камінь з пісковця. Це був куб розміром біля 12 цалів у всі сторони. По одній стороні його був вирізьблений барелєф у виді заплутаної плетінки, в руку завгрубшки. Плетінка, хитро переплутана ї майстерно виконана та обшліфована, не мала, здавалося, ні початку, ні кінця. Видно було, що той камінь є частиною якогось цілого... Кожен раз буваючи в них, я з цікавістю приглядався таємничому каменеві, бо ніде в околиці не було відомо за якісь такі будинки, з яких він міг би походити (пишна свяตиня, великопанський палац, або щось у тому роді). Я здогадувався, що це може археологічні залишки чогось дуже давнього й цінного. Не осмілювався нікого питати про камінь, щоб не звертати на нього лишньої уваги. Уже на еміграції в 1962-63 рр. довідався з часописів, що в околицях с. Кобринової на Звенигородщині були проведені археологічні досліди, й відкриті сліди передісторичної поганської святині. Може цей камінь походив з цієї святині, її мурів або був часткою зображення якогось камінного поганського божка?(9)

Містика каменя й розмови з о. Скрипчинським та його дітьми надовго вплелися в мої українські роздумування.

(Далі буде)

ПОЖЕРТВИ НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД „Н. Л.”

По \$16.85: о. Орест Сорочук, збірка на похороні бл. п. Йосифа Костинюка, Брод Веллі, Ман.

По \$15.00: о. С. Ярмусь, з похорону бл. п. Ігната Чирки, Тіндал, Манітоба.

По \$7.00: П. Креп'якевич, Вінніпег, Ман.

По \$2.00: Стен Романюк, Едмонтон, Алта.

По \$1.25: о. Г. Удод, Шіго, Саск; о. Б. Горгіца, Оттава, Онт; С. Самець, Наягарда Фаллс, Онт.

По \$1.00: о. І. Куліш, Вайта, Ман.

По 50¢: П. Бугера, Роблін, Ман.

По 25¢: Пані Е. Катренко, Австралія; пані К. Сакалюк, Торонто.

Всім жертвводавцям щира подяка.

Адміністрація „Н. Л.”

